

'S RIJKS MUNT GEDURENDE DE TWEEDE WERELDOORLOG

L.M.J. Boegheim

Inleiding

De in 1929 uitgebroken economische crisis bracht mee dat de muntwerkzaamheden bij 's Rijks Munt van 1933 tot 1937 van bescheiden omvang waren. Begin 1936 werden bij 's Rijks Munt nog een aantal retourzendingen nieuwe guldens uit Nederlands-Indië ontvangen, waardoor het totaal van de opgeslagen guldens tot tien miljoen opliep. In de loop van het jaar trad echter een economische opleving in, die nog werd bevorderd door de op 27 september 1936 doorgevoerde devaluatie van de gulden. Hierbij moest echter de gouden standaard helaas worden losgelaten.

De in voorafgaande jaren uit Indië retour ontvangen *f* 5 miljoen aan rijksdaalders waren door De Nederlandsche Bank direct benut ten behoeve van de circulatie in Nederland. In maart 1937 drong het Indische gouvernement echter aan op levering van rijksdaalders, zodat werd besloten voor een bedrag van *f* 10 miljoen aan rijksdaalders aan te munten.

Toen in 1938 door de annexatie van Oostenrijk en de Sudeten-kwestie de oorlogsdreiging toenam werd besloten nogmaals *f* 10 miljoen aan de circulatie toe te voegen en wel *f* 5 miljoen in guldens en *f* 5 miljoen in rijksdaalders. De vraag naar specie nam echter dusdanig toe dat in april 1939 werd besloten opnieuw *f* 5 miljoen guldens en *f* 5 miljoen rijksdaalders te doen aanmunten en in circulatie te brengen. Er was toen inderdaad sprake van hamsteren van specie door het publiek, vooral toen in de loop van april de Duitse dreiging ten opzichte van Polen en Danzig toenam.

Het begin

Op 1 september 1939 vielen Duitse troepen Polen binnen. Engeland en Frankrijk, die garant stonden voor de Poolse staat, verklaarden twee dagen later de oorlog aan Duitsland. De Tweede Wereldoorlog was begonnen.

Evenals tijdens de Eerste Wereldoorlog nam Nederland een neutrale houding aan. Het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog had nauwelijks invloed op de kalme gang van het Nederlandse leven. De verbindingen met onze koloniën waren moei-

lijker geworden¹. Overigens ging het leven gewoon door, men keek niet ver vooruit, men paste zich aan².

Ook op monetair gebied bleef het kalm. Een paniecreactie, zoals bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog in augustus 1914, bleef in september 1939 uit³. Van oppotten van zilvergeld in een mate en omvang als in 1914 was in september 1939 beslist geen sprake⁴. De sedert september 1938 toegenomen vraag was echter veel meer gespreid dan in 1914 het geval was geweest. Wel hield ze ook na de afkondiging van de mobilisatie voortdurend aan, waardoor de voorraad bij De Nederlandsche Bank in september 1939 amper f 5 miljoen bedroeg. In september 1939 werd dan ook besloten opnieuw f 7½ miljoen aan rijksdaalders en eenzelfde bedrag aan guldens te doen aanmunten. De aan de gang zijnde andere aanmuntingen werden hiertoe stopgezet, hoewel ook de voorziening met pasmunt zorgen baarde, vooral wat betreft de 25 centstukken. Hiervan nam de vraag beangstigend toe. Besloten werd de circa 18 miljoen stuks halve guldens, die in 1934 van Indië waren overgenomen en bij 's Rijks Munt opgeslagen, aan de Nederlandse circulatie toe te voegen. Nu waren halve guldens in Nederland nooit erg populair geweest; ze waren dan ook sinds lange tijd alleen voor Indië aangemunt en kwamen bij ons nauwelijks in de omloop voor. Verrassend genoeg werden ze nu echter zonder problemen geaccepteerd, al bespeurde men hier en daar wel wat tegenzin. De maatregel bracht direct verlichting, waaruit bleek dat de halve guldens de rol van de kwartjes ten dele hadden overgenomen. Voorts werden kwartjes van ingetrokken munten vervaardigd⁵.

De getroffen maatregelen bleken afdoende, zodat niet tot het in omloop brengen van zilverbons moest worden overgegaan.

De productie van brons was intussen zoveel mogelijk hervat. Dat de Munt voor het benodigde brons niet meer afhankelijk was van het buitenland, was in de gegeven omstandigheden natuurlijk een groot voordeel. Toch werden de gevolgen van die toestand spoedig merkbaar, het eerst in de moeilijkheid om het benodigde tombak voor de vervaardiging van rijwielfelastingplaatjes te importeren. Levering uit Frankrijk, de hofleverancier van tombak, bleek niet meer mogelijk, maar men slaagde er tenslotte in een order in België te plaatsen.

De herinnering aan de ongekende behoefte aan pasmunt die zich tijdens de Eerste Wereldoorlog had gemanifesteerd leidde ertoe, dat in maart 1940 in overleg met het Departement van Financiën besloten werd een extra voorraad pasmunt aan te maken en die niet alleen bij 's Rijks Munt op te slaan, maar ook bij het agentschap van De Nederlandsche Bank in Den Haag en bij dat van het Ministerie van Financiën in Amsterdam.

¹ L. de Jong, *De Duitse Vijfde Colonne in de Tweede Wereldoorlog*, Arnhem/Amsterdam 1953, p. 90.

² L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, 's-Gravenhage, 1969-1989 (14 delen, handelseditie; voortaan afgekort tot L. de Jong en het nummer van het gebruikte deel), deel 2, p. 53.

³ L. de Jong, deel 2, p. 163.

⁴ *Algemeen Handelsblad* Zo.31.12.39 (Ochtendblad) – “Ons geld in oorlogstijd”.

⁵ *Muntverslag 1939*, p. 3 e.v.

De aanschaffing van benodigdheden, zoals smeltkroezen e.d. werd wel moeilijker. Er moest rekening worden gehouden met zeer lange levertijden.

Noodmaatregelen in mei 1940

Nadat de verovering van Polen zich binnen enkele weken had voltrokken, verliep de eerste oorlogswinter van 1939/1940 in het Westen rustig. Op 9 april 1940 vielen de Duitsers Denemarken en Noorwegen binnen. Het grote Duitse offensief in het Westen begon op 10 mei 1940. Onze neutraliteit werd op flagrante wijze geschonden. Nederland was in oorlog. Nadat koningin en ministers op 13 mei 1940 naar Engeland waren uitgeweken werd op 14 mei 1940 te Rijsoord gecapituleerd. Door de oorlogshandelingen kwam het betalingsverkeer van 10 tot 16 mei 1940 tot stilstand. De banken bleven gesloten. De verbindingen met de koloniën werden abrupt verbroken.

Gedurende de vijf oorlogsdagen hebben de militaire autoriteiten op verzoek van 's Rijks Muntmeester, dr. W.J. van Heteren, een detachement militairen ter bewaking van het Muntgebouw beschikbaar gesteld.

Op 13 mei 1940 ontving Van Heteren een telefonisch verzoek van de heer J. Hasper, hoofd van de afdeling Financiën van de gemeente Rotterdam, om hem f 750.000,- in baar geld te willen toezenden. Het geld moest dienen ter uitbetaling van de kostwinnersvergoedingen en de steenuitkeringen. Door de oorlogshandelingen in Rotterdam waren de bankkantoren onbereikbaar. 's Rijks Munt ging op het verzoek in en op de Tweede Pinksterdag vond onder zeer moeilijke omstandigheden het transport naar Rotterdam plaats. In de nacht van 13 op 14 mei 1940 werd het gevraagde geld ten stadhuize bezorgd⁶.

De secretaris-generaal van het Departement van Binnenlandse Zaken, mr. dr. K.J. Frederiks, machtigde op 11 mei 1940 de gemeenten tot uitgifte van noodgeld. De machtiging werd reeds op 17 mei 1940 ingetrokken, na een verbod tot uitgifte van noodgeld van Duitse zijde⁷.

De Duitse bezetter voerde de *Reichskredit-Kassenscheine* in als wettig betaalmiddel⁸. De in Duitsland in omloop zijnde *Reichsmark*-biljetten en -munten waren in Nederland verboden. De Nederlandsche Bank bepaalde dat de *Reichskredit-Kassenscheine* verplicht in Nederlandse guldens moesten worden omgewisseld tegen de gedwongen koers van f 1,- = Rm 1,50⁹.

Op donderdag 16 mei 1940 laat in de middag werden de werkruimten, kluisen en bergplaatsen van 's Rijks Munt door de Duitse bezetter verzegeld. Twee dagen later werd alles weer vrijgegeven, zodat de levering van munten voor de circulatie nagevoel niet werd onderbroken.

⁶ J. Hasper, *Rotterdam tweeëndertig jaar met de tijd mee*, Rotterdam 1973, p. 39.

⁷ A.M. v.d. Waal, *Provinciaal, gemeentelijk en particulier noodgeld – mei 1940*, in *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde 1940*, p. 110 e.v.

⁸ Dr. Helmut Kasten, *Die Neuordnung der Währung in den besetzten Gebieten und die Tätigkeit der Reichskreditkassen während des Krieges 1939-1940*, Berlin 1941, p. 107.

⁹ Verordnung über Reichskreditkassen vom 3.5.1940, *Reichsgesetzblatt*, Teil 1, S. 743.

REICHSKREDIT-KASSENSCHEINE

Wettig betaalmiddel

Naast het Nederlandsche geld alleen de Reichskreditkassenscheine

In opdracht van het Commando van de Duitse Legergroep wordt het volgende bekend gemaakt:

„Op aanwijzing van de officieele Nederlandsche instanties zijn de plaatselijk aanwezige voorraden betaalmiddelen in groote hoeveelheid centraal naar den Haag teruggetrokken. Door dezen maatregel is een aanzienlijk gebrek aan betaalmiddelen in het bezette gebied ontstaan, dat het economische leven in gevaar brengt.

De in Nederland bevoelende Legergroep heeft van den eersten dag af alle van haar afhankelijke maatregelen genomen om het betalingsverkeer weer op gang te brengen en het voor de bevolking ontstane gebrek te verminderen. Tot dit doel heeft zij tot nu toe reeds op verzoek van het gemeentebestuur betaalmiddelen (Reichskreditkassenscheine) als leening ter beschikking gesteld. De Legergroep verwacht, dat de bevolking de in haar belang genomen maatregelen op elke wijze ondersteunt. Elk hamsteren van betaalmiddelen zal opnieuw strekkingen in het betalingsverkeer met zich medebrengen en is daarom onder alle omstandigheden te vermijden. Daar aan de Nederlandsche autoriteiten principieel het beheer over de openbare financiën wordt gelaten, wordt van hen verwacht, dat zij de aanwezige betaalmiddelen via de banken of op andere wijze aanstands in omloop zullen brengen. De banken moeten hanteerzijds de op hen tot dusverre rustende functies op het gebied van het betalingsverkeer aanstands weder op zich nemen.

De Legergroep wijst er verder op, dat naast den gulden alleen de Reichskreditkassenscheine wettelijk betaalmiddel in den zin van de verordening van den Opperbevelhebber van het Leger van 10 Mei 1940 zijn Slechts voor de Reichskreditkassenscheine geldt de door deze verordening vastgestelde valutaveelhouding 1 gulden is R.M. 1.50.

De bevolking wordt gewarandeerd, dat andere betaalmiddelen in het bijzonder Reichsmark-biljetten niet aan te nemen.

Het inwisselen van Reichsmark-biljetten in Reichskreditkassenscheine is voor de bevolking van het bezette gebied verboden. Een zoodanige inwisseling geschiedt ook niet door de commando's te velde en de plaatselijke commando's.

Volgens de voorloopige devizeverordening van 10 Mei 1940 is het o.a. verboden Reichsmark-geldsoorten uit het bezette gebied naar het Reichsgebied of naar het buitenland mede te nemen of te verzenden. Dit geldt in de eerste plaats ook voor de Reichskreditkassenscheine. Voor zoover het in een enkel geval aan personen bij uitzondering wordt toegestaan geldedragen naar het Reichsgebied mede te nemen, moeten deze personen Reichskreditkassenscheine bij de Duitse douane-grenskantoren tegen Reichsmark-biljetten inwisselen.

De Legergroep wijst er opnieuw op, dat troepenonderdeelen en afzonderlijke tot de weermacht behoorende personen geen Reichsmark-biljetten naar

het bezette gebied en geen Reichskreditkassenscheine bij het vertrek uit het bezette gebied mogen medenemen. Aanwezige bedragen moeten bij de Duitse douane-grenskantoren tegen de toegelaten geldsoorten worden ingewisseld.

Mededeeling voor de post- en belastingkantoren.

Aan de post- en belastingkantoren is d.d. 17 Mei medegedeeld, dat naast de Nederlandsche munten, zilverbons en bankbiljetten alleen de Duitse Reichskreditkassenscheine wettig betaalmiddel zijn. Voor de laatste bedraagt de koers als bekend Reichsmark 1.50 in 1 gulden. Het voorgaande houdt in, dat Duitse rijksbankbiljetten geen wettig betaalmiddel zijn en misdien door niemand als betaalmiddel in ontvangst behoeven te worden genomen. Post- en belastingkantoren nemen deze rijksbankbiljetten van gisteren af niet meer in bezetting of ter inwisseling aan.

Reichskredit-Kassenscheine

Luchtbeschermingsmaatregelen werden al in 1939 getroffen. Daartoe was een kleine kern van het vaste personeel uitgerust als hulpploeg.

De vraag naar teken- en pasmunt, in het bijzonder naar guldens, hield in mei 1940 aan. Nadat zich op 16 mei 1940 korte tijd rijen voor de banken hadden gevormd, werd bekendgemaakt dat er generlei gevaar bestond voor geldschaarste¹⁰. Het Departement van Financiën maakte op 16 mei 1940 bekend dat zilverbons in de waarden van f 1,- en f 2,50 in omloop zouden worden gebracht. De zilveren rijksdaalders, guldens en halve guldens bleven in circulatie. In de behoefte aan pasmunt zou worden voorzien¹¹. De vraag zakte in de zomermaanden, maar nam na augustus weer toe. Vooral centen waren toen erg gewild. Maar op 18 mei 1940 volgde een Duitse bekendmaking inzake de *Reichskredit-Kassenscheine*, waarin werd gesteld dat een aanzienlijk gebrek aan betaalmiddelen was ontstaan. Eén en ander zou het gevolg zijn geweest van de terugtrekking van plaatselijk aanwezige voorraden naar Den Haag op last van de Nederlandse instanties. In feite was dit een goedkoop verhaal om de invoering van het volkomen ongedekte Duitse betaalmiddel te rechtvaardigen.

Met behulp van ingetrokken munt werd in 1940 nog voor een bedrag van f 11,6 miljoen aan rijksdaalders en f 21,3 miljoen aan guldens aangemunt en aan de circulatie toegevoegd.

Gouden munten

Gedurende de mobilisatieperiode was er een enkele maal sprake van geweest dat bij een onverhoopte intreding van een werkelijke oorlogstoestand de mogelijkheid zou kunnen bestaan, dat de regering eventueel zou moeten overgaan tot vordering van goud en gouden munten uit particulier bezit. Toen dan ook kort na de bezetting de Deviezenverordening 1940 (Verordeningenblad 1940, no. 27 van 24 juni 1940) verscheen, waarmede de handel in goud en edele metalen aan banden werd gelegd, schijnen nogal wat Nederlanders aan de eis tot aanmelding gevolg te hebben gegeven. De verordening was uitgevaardigd door de secretarissen-generaal van Financiën, Justitie, Handel, Nijverheid en Scheepvaart, Landbouw en Visserij en Koloniën, en de aanmelding diende rechtstreeks of door tussenkomst van een deviezenbank bij De Nederlandsche Bank plaats te vinden. Ze had als zodanig dus een vertrouwenwekkend karakter, maar de roofzucht van de bezetter stak er – zij het in bedekte termen – onmiskenbaar achter.

Dit blijkt nog meer uit het feit dat de leiding van het Duitse Vierjarenplan eind september 1940 de eis had gesteld dat met gebruikmaking van de in de Deviezenverordening 1940 nr. 27 gegeven bevoegdheid het in Nederland aanwezige niet aan De Nederlandsche Bank toebehorende goud zou worden gevorderd en aan de Duitse Rijksbank tegen betaling zou worden afgestaan.

¹⁰ F. Vervooren en W.C. Kentie, *Nederland in den oorlog – Historisch document met reproducties van officieele stukken*, (krantenbericht van donderdag 16.5.40) Utrecht z.j.

¹¹ Ned. St. Crt. dd. 30.5.40 nr. 103. De zilverbons kwamen al op 20.5.40 in circulatie. De regering had ze in 1938 tijdens de Sudeten-crisis uit voorzorg doen drukken. Ook de in de Eerste Wereldoorlog uitgegeven zilverbons werden weer in omloop gebracht.

Op 4 oktober 1940 protesteerde de president-directeur van De Nederlandsche Bank, mr. L.J.A. Trip, schriftelijk tegen deze eis bij de door de Duitsers voor De Nederlandsche Bank aangestelde commissaris Wohlthat, doch op dit protest werd nimmer een antwoord ontvangen.

Aangemeld en op vraag van de overheid te verkopen en over te dragen moesten worden: goud, edele metalen, buitenlandse betaalmiddelen en buitenlandse geldswaardige papieren, waarvan de waarde een bedrag van vijf gulden te boven ging. De aanmelding moest binnen 14 dagen na inwerkingtreding van de verordening plaats vinden. Vervreemden, bezwaren of beschikken mocht slechts plaatshebben met vergunning van het deviezeninstituut.

Voor een groot deel van de bevolking was de verordening van geen betekenis, omdat ze niet over goud e.d. beschikte. Voor haar veranderde er het eerste jaar niets. Dat werd pas het geval toen de plannen voor invordering van de bronzen en nikkelen pasmunt begonnen uit te lekken.

Met het Deviezenbesluit 1941 van 26 maart 1941, dat op 1 april 1941 in werking trad (gepubliceerd in het Verordeningenblad 1941, stuk 13-nr. 63 van 29 maart 1941) werden scherpere maatregelen afgekondigd. Goud en edele metalen konden alleen met vergunning worden verkregen; evenmin mocht er zonder vergunning over worden beschikt. Termijnzaken en uitvoer werden verboden. Er werd een verplichting afgekondigd tot aanbieding en afgifte indien de waarde een bedrag van vijf gulden te boven ging. De aanbieding aan De Nederlandsche Bank diende binnen drie dagen plaats te vinden.

De Deviezenverordening 1940 werd ingetrokken. Het Deviezenbesluit 1941 werd overigens ook door de eerder genoemde secretarissen-generaal uitgevaardigd.

Er werd nu ernst gemaakt van de zaak. Voor de gevorderde gouden munten werd een vergoeding door De Nederlandsche Bank vastgesteld in overleg met de secretaris-generaal van Financiën. Deze bedroeg van 1 april 1941 tot en met 30 juni 1943 f 12,14 voor een gouden tientje en f 6,07 voor een gouden vijfje. Vanaf 1 juli 1943 tot en met 1 juli 1945 werden deze bedragen verhoogd tot respectievelijk f 12,68 en f 6,34. Uiteraard werden ook buitenlandse gouden munten gevorderd.

Aan het publiek werd in de loop der bezettingsjaren circa f 71.300.000,- uitbetaald, waaronder f 26.270.583,05 voor gouden tientjes en vijfjes¹². Ingeleverd werden 2.111.590 gouden tientjes en 104.637 gouden vijfjes (f 21.639.085,- nominaal). Voor numismatische verzamelingen werd veelal vrijstelling verleend. Joodse bezittingen daarentegen werden zonder vergoeding geconfisqueerd.

Daar tussen 1840 en 1933 ongeveer f 328½ miljoen aan gouden tientjes en vijfjes werd aangemunt, blijkt dat de Duitsers toch kans hebben gezien ongeveer 6½ % van de Nederlandse gouden munten te achterhalen.

Hoewel de *zwarte* waarde van deze munten tijdens het begin van de bezetting slechts ongeveer het dubbele van de nominale waarde bedroeg, steeg deze in de loop van de

¹² Mr L.J.A. Trip, *De Duitse bezetting van Nederland en de financiële ontwikkeling van het land gedurende de jaren der bezetting*, 's-Gravenhage 1946, p. 69.

oorlog aanzienlijk. In de hongerwinter werd zelfs met f 250,- à f 300,- gerekend, vooral bij inruil tegen levensmiddelen.

In november 1947 werd circa 33 ton van het geroofde monetaire goud aan de staat der Nederlanden teruggegeven. De vooroorlogse waarde hiervan bedroeg circa f 90 miljoen. De partij bestond voor 48 % uit gouden munten en voor 52 % uit baren. Het goud werd door de Amerikanen, samen met andere partijen, teruggevonden in de Merkur-zoutmijnen bij Fulda, die door de *Reichsbank* tegen het einde van de oorlog als geheime bergplaats werden gebruikt.

De verdeling van het teruggevonden goud vond plaats door de *Tripartite Commissie* op basis van de door de diverse geallieerde regeringen ingediende claims. Het goud werd ter beschikking gesteld aan het *Foreign Exchange Depository* te Frankfurt a.d. Main. Het voor Nederland bestemde gedeelte werd door 's Rijks Muntmeester, dr. J.W.A. van Hengel, in ontvangst genomen. Het was in 423 kistjes verpakt en werd op onopvallende wijze in een viertal vrachtauto's naar De Nederlandsche Bank aan de Turfmarkt te Amsterdam overgebracht. Toen het op een zaterdagmiddag tijdens zware regenval gelost werd, toonde niemand enige belangstelling....

De Duitse voorbereidingen tot invordering van de bronzen en nikkelen pasmunt

De Duitse oorlogseconomie was een schaarste-economie. Vanaf het begin van de Tweede Wereldoorlog bestond gebrek aan allerlei voor de oorlogvoering noodzakelijke grondstoffen. Dit gold zeker ook voor nikkel en koper.

Teneinde van de schaarse grondstoffen een zo rationeel mogelijk gebruik te maken was bij het Duitse Opperbevel een speciale afdeling gevormd, het *Wehrwirtschafts- und Rüstungsamt*, onderverdeeld in *Rüstungs-Inspektionen*¹³. Deze hadden tot taak de voor de oorlogvoering benodigde schaarse grondstoffen op te sporen en te vorderen. De eerste bespreking voor desbetreffende acties in Nederland vond reeds op 22 mei 1940 in Düsseldorf plaats, waarbij *Oberstleutnant* Freiherr von Schrötter tot leider van het in Den Haag te vestigen bureau van de *Rüstungs-Inspektion Niederlande* werd aangesteld¹⁴. Bij deze bespreking werden richtlijnen verstrekt waaronder ook één voor de invordering van bronzen en nikkelen pasmunt¹⁵. De munten moesten per 30 juni 1941 buiten omloop worden gesteld en worden ingetrokken. Von Schrötter arriveerde al op 24 mei 1940 in Den Haag¹⁶. Hij nam direct contact op met de organisaties van het Nederlandse bedrijfsleven, waaronder de Vereniging van Metaalindustriëlen¹⁷ en het Rijksbureau voor Non-ferro Metalen. Waarschijnlijk was het de heer H.G.J. Reynvaan, één van de directeurs van dit Rijksbureau, die in december 1940 's Rijks Muntmeester Van Heteren van de Duitse eis inzake een eventuele

¹³ L. de Jong, deel 4, p. 184.

¹⁴ L. de Jong, deel 4, p. 165.

¹⁵ Anweisung zur Erfassung der Münzen aus Kupfer, Nickel und Kupfer-Nickel Legierungen in den besetzten niederländischen Gebieten – *Muntverslag 1941*, p. 5.

¹⁶ L. de Jong, deel 4, p. 165.

¹⁷ L. de Jong, deel 4, p. 165.

vervanging van de nikkelen en bronzen pasmunt door zink in kennis stelde en hem de richtlijnen overhandigde¹⁸. Van Heteren nam hiertegen al op 23 december 1940 stelling¹⁹ in een uitvoerig schrijven. Hij stelde dat de kwestie behoorde tot de competentie van de secretaris-generaal van het Departement van Financiën. Vanuit munttechnisch standpunt zou invoering van zink ten sterkste te betreuren zijn; muntbrons²⁰ was uitermate geschikt. De toestand van de muntnikkelen stuivers was zelfs uitstekend te noemen. Zink achtte hij daarentegen niet aanbevelenswaardig, noch wat de kleur betrof, noch met het oog op vervalsingen. Gelet op de natuurlijke zachtheid van het metaal, vreesde Van Heteren voor een sterke slijtage. Vooral de cent, die zeer intensief in omloop was, zou ingrijpende maatregelen nodig maken om de circulatie nog enigszins in goede staat te houden. Hij suggereerde zinklegeringen, die een grotere hardheid hadden, voor het beoogde doel te onderzoeken of te trachten een aluminium houdende legering te vinden, die ook wat kleur betrof de voorkeur boven zink zou verdienen.

Wat de omvang van de werkzaamheden betrof, die het gevolg van een vervanging zouden zijn, ging Van Heteren uit van de geschatte circulatie op 1 januari 1940, die 654.220.000 stuks muntstukken omvatte met een nominale waarde van f 8.654.000,-. In de 5 centstukken was 213.210 kg muntnikkel verwerkt. In de 2½, 1 en ½ centstukken 1.448.310 kg muntbrons. In totaal bevatten deze munten 1.535.802 kg koper.

Wegens slijtage, verlies, enz. rondde Van Heteren dit af op 1.500.000 kg. Zouden de te vervaardigen zinken munten gelijk stukgewicht hebben, dan waren voor de vervanging ten minste 1700 ton zinken muntplaatjes nodig, te vervaardigen uit 3400 ton zink in bladen. Een eerste vereiste was zekerheid te verkrijgen of deze hoeveelheid beschikbaar zou komen. Ook zou minstens ⅓ van de muntomloop vooraf moeten worden gereed gemaakt alvorens tot intrekking van de bestaande pasmunt zou kunnen worden overgegaan. Hiervoor zou ongeveer twee jaar nodig zijn, vooropgesteld dat alle benodigde materialen in voldoende mate beschikbaar waren.

De kosten voor deze operatie schatte Van Heteren op ongeveer f 5.180.000,- waarvoor dus 1500 ton koper in gelegerde toestand werd verkregen, hetgeen neerkwam op f 3,45 per kg. Hij voegde er nog aan toe geen gegevens over de affinage beschikbaar te hebben. Het zou dus duur koper worden, want zelfs in die schaarse tijd bedroeg de prijs op de vrije wereldmarkt – uiteraard onbereikbaar voor Duitsland – slechts ongeveer f 0,90.

¹⁸ *Muntverslag 1941*, p. 5. Hier is sprake van een *Anweisung* die eind 1940 aan 's Rijks Muntmeester van bevriende zijde in handen was gespeeld.

¹⁹ Archief Ministerie van Financiën (voortaan afgekort MvF.), BGW S. 1102-649/3, brief nr. 3444C dd. 23.12.40 van 's Rijks Munt aan H.G.J. Reynvaan, 's-Gravenhage, met kopie aan de Secr.-gen. van het Dept. v. Fin. (nr. 3448C dd. 23.12.40).

²⁰ Ingevoerd bij de Wet van 28.3.1877 Stbl. 43. Muntbrons is een koper-tin-zink (= CuSnZn) legering.

De indiening van de Duitse eis bij De Nederlandsche Bank

De minister-president, jhr. mr. D.J. de Geer, die tevens minister van Financiën en van Algemene Zaken was, had bij zijn vertrek naar Engeland op 13 mei 1940 de secretaris-generaal van het Departement van Financiën, jhr. mr. A.M.C. van Asch van Wijck, meegenomen. Dit departement kwam dus vanaf 14 mei zonder leiding te zitten.

Per 25 mei 1940 benoemde de *Reichskommissar-Reichsminister*, dr. Arthur Seyss-Inquart, mr. L.J.A. Trip, president-directeur van De Nederlandsche Bank, tot waarnemend secretaris-generaal van het Departement van Financiën. Seyss-Inquart was op 18 mei 1940 door Hitler tot *Reichskommissar für die besetzten niederländischen Gebiete* aangesteld. Hij arriveerde 26 mei 1940 in Den Haag en nam op 29 mei 1940 het gezag van de *Militärverwaltung*, dat vanaf de capitulatie op 14 mei 1940 formeel het gezag had uitgeoefend, over. De benoeming van Trip moet één van zijn eerste besluiten zijn geweest.

Seyss-Inquart werd op order van Hitler terzijde gestaan door een viertal General-kommissare. Dr. Hans Fischböck, een bekende uit zijn Weense tijd, was tot *General-kommissar für Finanz und Wirtschaft* benoemd. Hij was de voornaamste figuur waar het ging om het economische beleid in het algemeen. Zijn plaatsvervanger, dr. Albert Jacob Bühler, die bovendien speciaal gemachtigde van Seyss-Inquart voor De Nederlandsche Bank was, leidde de actie tot invordering van pasmunt bij De Nederlandsche Bank in.

Ook de Duitse *Reichswirtschaftsminister* en *Reichsbank-Präsident*, Walther Funk, had nog een eigen vertegenwoordiger in bezet Nederland aangesteld. Het betrof *Staatsrat* dr. Helmuth C.H. Wohlthat, die tot *Kommissar* bij De Nederlandsche Bank was benoemd. Hij was voorstander van een gematigde politiek, omdat hij als econoom zich terdege bewust was van het grote belang van Nederlandsch Indië voor de Nederlandse economie.

Bühler had op 13 februari 1941 een onderhoud met Trip, in aanwezigheid van Prof. Mr. A.M. De Jong, onderdirecteur, waarbij hij de Duitse eis toelichtte²¹. Het ging erom de nikkel en de bronzen 2½ cent-, cent- en ½ centstukken uit de circulatie te nemen en te vervangen door munten van een andere samenstelling (waarschijnlijk zink). Men taxeerde aldus 1600 ton koper te verkrijgen, dat aan Duitsland moest worden uitgeleverd. Men had berekend dat voor het slaan van vervangingsmunten de capaciteit in Utrecht te gering was en een periode van 2 tot 2½ jaar zou vergen. Dit was veel te lang en men wilde daarom nieuwe munten in Duitsland laten slaan.

Trip opperde direct grote bezwaren. In geval van onmiddellijke beslissing zou hij de vraag moeten afwijzen en daaraan zelfs de consequentie van een ontslaaanvraag uit zijn functie als secretaris-generaal moeten verbinden. Hij vroeg enige tijd om de aangelegenheid te onderzoeken. Bühler van zijn kant zou de kwestie binnen enkele dagen schriftelijk aanhangig maken.

²¹ Archief De Nederlandsche Bank, Notitie voor dossier dd. 14.2.41.

Abschrift.

MINISTERIE VAN FINANCIËN.

AFDEELING:
KABINET.

No. 56

'S-GRAVENHAGE, den 20. Februar 1941.

ONDERWERP:

*Gedieve bij het antwoord afdeling,
datum en nummer dezer te vermelden.*

In Antwort auf Ihren Brief vom 14. Februar d. J. W.IXVIII/
350-41, der am 17. d.Mts. in meinen Besitz gelangte, teile ich
Ihnen folgendes mit.

Auf den prinzipiellen Standpunkt, den ich in Bezug auf diese
Angelegenheit vertrate, lenkte ich schon während der von Ihnen
bezeichneten Unterredung Ihre Aufmerksamkeit. Ich komme unten
hierauf zurück.

An erster Stelle will ich auf die praktischen Folgen und Be-
denken hinweisen, die sich aus der erwünschten Massnahme ergeben
werden.

Die Ersetzung der jetzt umlaufenden Bronze- und Nickelmünzen
durch aus Zinn hergestellte Münzen würde der niederländischen
Geldzirkulation grossen Schaden zufügen. Sowohl die jetzt ver-
wendete Bronze als das Nickel haben in jeder Hinsicht den zu stel-
lenden Anforderungen entsprochen. Das Zink hingegen ist, schon
was die Farbe anbelangt, auch im Hinblick auf die Fälschungsge-
fahr, in hohem Masse unerwünscht. Es ist bedeutend weicher als Bron-
ze und Nickel, so dass im Hinblick auf die intensive Zirkulation
der Münzen von kleiner Stückelung, fortwährend umfangreiche und des-
zufolge kostspielige Massnahmen erforderlich sein würden um die Zir-
kulation wenigstens in einem einigermaßen guten Zustand zu erhalten

Herrn Staatsrat H.C.H. WOHLTHAT
Kommissar bei der Niederländischen Bank
in AMSTERDAM.

-Es-

*Brief Ministerie van Financiën – Trip 20.2.1941,
frontblad, zie volledige brief (6 blz.) in bijlage*

Het gesprek werd reeds op 14 februari 1941 door Bühler bevestigd²². Hij vroeg om een overzicht van de op dat moment in omloop zijnde 5, 2½, 1 en ½ centstukken en voegde er nog aan toe dat het voor de vervanging benodigde materiaal door Duitsland beschikbaar zou worden gesteld.

Van Heteren, naar zijn mening gevraagd, reageerde al op 15 februari 1941 per expresbrief²³. Hij verwees naar zijn brief van 23 december 1940 waar het de door Bühler gevraagde cijfers betrof, maar voegde er aan toe, dat het volkomen onbekend was in hoeverre deze met de werkelijke toestand overeenstemden. Van Heteren schatte de verliezen op 10 à 15 % en kwam tot 156,6 ton nikkel en 1200 ton koper.

Voorts ging hij in op de medewerking van het publiek, die absoluut noodzakelijk moest worden geacht. Zink zou niet geliefd zijn, maar intrekking voor oorlogsdoel-einden al helemaal niet. De hele maatregel zou, doordat het publiek de munten ging achterhouden, veel minder effect sorteren dan er van werd verwacht.

Van Heteren wees ook op de ontwrichting van het economische leven en tevens op de noodzaak voldoende voorraad vervangende specie aan te munten. Aanmunting in het buitenland keurde hij af met het oog op de zeer moeilijke controle.

Op 20 februari 1941 zette Trip in een uitvoerige brief aan Wohlthat zijn bezwaren uiteen²⁴. Hij bracht een zevental punten naar voren:

1. De vervanging van brons en nikkel door zink zou grote schade toebrengen aan de Nederlandse geldcirculatie.
2. De maatregel zou op het publiek een hoogst ongunstige indruk maken. Stellig zouden de zinken munten niet in de smaak vallen al zou, hetgeen aangenomen werd, de beeldenaar van de nieuwe munten aan voor- en keerzijde niet van de bestaande munten verschillen.
3. Indien het publiek inderdaad onvoldoende zou meewerken en de munten achterhield, waartegen weinig te doen zou zijn, moest worden gevreesd dat de muntcirculatie geheel zou worden ontwricht door het ontbreken van de nodige pasmunt. Trip wees er in dit verband op dat als gevolg van de bezetting het aantal binnen de landsgrenzen vertoevende personen en daarmee de behoefte aan pasmunt sterk waren gestegen.
4. Op grond van de omloopgegevens schatte Trip de aanwezige hoeveelheid koper op 1200 ton, voor de vervanging waarvan 1700 ton zinken muntplaatjes te vervaardigen uit 3400 ton zinken bladen nodig zouden zijn.
5. Er werd op de levertijd van tenminste 7 maanden gewezen. Vervaardiging in het buitenland was met het oog op de uit te oefenen controle zeer bezwaarlijk.

Voor dit vijftal bezwaren van praktische aard had Trip zich gebaseerd op de door 's Rijks Muntmeester verstrekte gegevens. Hij voegde er aan toe het vanzelfsprekend

²² MvF BGW S.1102-649/3, brief nr. W.XXVIII/350-41 dd. 14.2.41 van *der Kommissar bei der niederländischen Bank* aan de secr.-gen. van het Dept. van Fin. te 's-Gravenhage.

²³ MvF BGW S.1102-649/3, Expresse brief dd. 15.2.41 no. 416C van 's Rijks Munt aan J. Bakker, Administrateur aan het Dept. v. Fin. te 's-Gravenhage.

²⁴ MvF BGW S.1102-649/3, brief dd. 20.2.41 afd. Kabinet no. 56 aan Herrn *Staatsrat* H.C.H. Wohlthat *Kommissar bei der niederl. Bank in Amsterdam*.

te achten dat het verschil in metaalwaarde tussen de oude en de nieuwe munten en de door 's Rijks Munt te maken kosten aan Nederland zouden worden vergoed.

Naast de praktische bezwaren noemde Trip nog een tweetal principiële bedenkingen:

6. De Nederlandse Muntwetgeving (Muntwet 1901) zou zonder “empêchement absolu” (art. 43 van het Landoorlogreglement²⁵) aan de kant worden geschoven.
7. De vordering van het metaal was slechts geoorloofd ter voorziening in de behoeften van het bezettingsleger. Hiervan was in feite geen sprake. De onrechtmatigheid van een vordering ten behoeve van Duitsland sprong te meer in het oog omdat het een grondstof betrof, die voor de vervaardiging van oorlogsmateriaal werd gebruikt.

Op grond van deze bezwaren kon Trip zich niet akkoord verklaren met de beoogde wijziging van de Muntwet en evenmin met de intrekking van de nikkelen en bronzen munten. Hij sprak de verwachting uit dat het denkbeeld zou worden losgelaten.

Bühler bevestigde de ontvangst van Trip's brief op 4 maart 1941²⁶. Hij schreef de bevoegde Duitse instanties van de inhoud in kennis te hebben gesteld en het *Auswärtiges Amt* te hebben gevraagd haar standpunt te bepalen inzake punt 6. Er volgde geen enkele reactie, maar uit een op 30 juli 1941 gedateerd uitvoerig rapport van *Finanzpräsident* Dr. Rudolf Rinkefeil aan zijn superieuren in Den Haag inzake het productieve gebruik van het Nederlandse metaalgeld bleek dat het *Auswärtiges Amt* in Berlijn wel degelijk had gereageerd en van mening was *dass es sich nicht um eine Requisition handeln würde, sondern um eine Massnahme zur Aufrechterhaltung des Wirtschaftslebens gerade in den Niederlanden, und dass darin ein Verstoß gegen das Völkerrecht nicht zu erblicken sein würde*²⁷.

Het doel van de intrekking

Op 28 februari 1941 schreef de directeur van het Rijksbureau voor Non-ferro Metalen, Reynvaan, aan de secretaris-generaal van het Departement van Handel, Nijverheid en Scheepvaart, dr. H.M. Hirschfeld, vernomen te hebben dat het de bedoeling van de Duitse autoriteiten zou zijn het koper in Duitsland om te werken, dit terug te leveren naar Nederland en het ter beschikking te stellen van de Nederlandse industrie voor civiel gebruik. Dit schrijven werd ter kennis gebracht van het Departement van Financiën. Maar op 18 maart 1941 schreef Hirschfeld aan zijn collega van Financiën aanleiding te hebben te betwijfelen of de bewering van het Rijksbureau voor Non-ferro Metalen wel juist zou blijken te zijn. Op instructies van de Duitse autoriteiten was namelijk de verwerkingsmogelijkheid voor non-ferro metalen ten behoeve van het Nederlandse civiele gebruik zo sterk beperkt, dat eerst na verloop van geruime tijd het koper uit de omgesmolten munten vrij beschikbaar zou

²⁵ Dwingende noodzaak.

²⁶ MvF BGW S. 1102-649/3-brief nr. W XXVIII/445-41 dd. 4.3.41.

²⁷ Bundesarchiv Koblenz doss. R2/30809 fol. 1-6390.

Vert.: *dat het geen vordering betrof, maar een maatregel tot instandhouding van het economische leven, juist in Nederland en dat daarin geen vergrijp tegen het Volkenrecht zou kunnen worden gezien.*

komen²⁸. Reacties op deze laatste brief bleven uit, zowel van de zijde van het Departement van Financiën als van het Rijksbureau voor Non-ferro Metalen. Het was alle betrokkenen zonder meer duidelijk dat het koper naar Duitsland zou gaan en voor bewapeningsdoeleinden was bestemd.

In een *Vermerk* dat het *Reichsfinanzministerium* op 13 augustus 1941 richtte aan de *Reichswirtschaftsminister* in Berlijn²⁹ staat vermeld dat de *Reichskommissar* de mening van het Rijksbureau voor Non-ferro Metalen onderschreef. Door de beschikbaarstelling van het materiaal aan de Nederlandse industrie zou dit ook ten goede komen van de Duitse wapenindustrie. Deze mening was de berichtgever niet duidelijk en hij zette dan ook uitvoerig uiteen dat hij dit juist als een benadeling van de Duitse bewapeningsindustrie beschouwde. Hij vroeg om een bepaling van het standpunt, temeer daar het in het belang van de Duitse muntomloop gewenst was eerst de Nederlandse munten in te trekken, teneinde de intrekking van de Duitse munten zo lang mogelijk uit te stellen³⁰.

Het aftreden van Trip

Trip stond machteloos tegenover de Duitse eisen op financieel gebied. Hij raakte in de grootste innerlijke conflicten en besloot ontslag te vragen³¹. Op 19 maart 1941 werd hem dit door Seyss-Inquart verleend en door Fischböck medegedeeld.

Per 27 maart 1941 werd mr. Meinoud Marinus Rost van Tonningen benoemd tot president van De Nederlandsche Bank en tevens tot waarnemend secretaris-generaal van het Departement van Financiën. Hij was op 19 februari 1894 in Soerabaja geboren en had aan de Technische Hogeschool te Delft gestudeerd. Na tijdens de Eerste Wereldoorlog als vrijwilliger in het Nederlandse leger te hebben gediend, studeerde hij rechten en behaalde in december 1921 de meester-titel. Vervolgens werkte hij bij een aantal internationale instellingen, waaronder het Arbeidsbureau van de Volkenbond te Genève. Van 1928 tot 1931 was Rost van Tonningen werkzaam bij het Bankiershuis Hope & Co. te Amsterdam en van 1931 tot 1936 als vertegenwoordiger van de Volkenbond ter controle van de Oostenrijkse staatsfinanciën.

In 1936 sloot Rost van Tonningen zich aan bij de NSB en werd hij hoofdredacteur van het *Nationale Dagblad*, de spreekbuis van de beweging. Van 1937 tot mei 1940 had hij voor de NSB zitting in de Tweede Kamer.

Voor Wohlthat was het onverdraaglijk dat hij Trip maar kort enige steun had kunnen bieden. Hij wist van Funk gedaan te krijgen dat hij naar Tokio werd gestuurd³². Hij werd opgevolgd door Bühler.

²⁸ MvF BGW S.1102-649/3-brief van het Rijksbureau voor Non-ferro Metalen no. 682 dd. 28.2.41 en brief van het Dept. van Handel, Nijverheid en Scheepvaart Kabinet no. 13627 NG dd. 18.3.41.

²⁹ Bundesarchiv Koblenz doss. R2/30809 fol.1-F.5310/18.

³⁰ Walter Grasser, *Deutsche Münzgesetze 1871-1971*, München 1971, p. 266-269. In Duitsland waren de nikkel en 50 pf. stukken bij wet van 15.6.40 buiten omloop gesteld (RGBI I, S.888) en de bronzen en aluminium-bronzen munten bij wet van 10.2.42 (RGBI I, S.68).

³¹ L. de Jong, deel 4, p. 139.

³² L. de Jong, deel 4, p. 355.

In een voor Seyss-Inquart bestemd rapport schreef Bühler vol lof over Rost van Tonningen³³. Zijn benoemingen noemde hij *een gelukkige greep*, al merkte hij wel op dat zijn aanstelling tot president van De Nederlandsche Bank in grote kringen van het Nederlandse publiek met groot wantrouwen was ontvangen.

Tekort aan pasmunt

Het sprak vanzelf dat, hoewel officieel niets bekend was gemaakt, het plan tot intrekking onder de bevolking bekend raakte, temeer daar er zowel aan Duitse als aan Nederlandse zijde, tal van ambtenaren bij waren betrokken. Het publiek reageerde hierop door zoveel mogelijk pasmunt op te potten. *Geen Brit mocht omkomen door een kogel vervaardigd uit Hollands kopergeld*. Hierdoor ontstond weldra een tekort aan pasmunt. Ondanks de bij 's Rijks Munt getroffen maatregelen om de muntproductie zoveel mogelijk op te voeren, werd dit tekort steeds nijpender. Grote bedrijven als de Nederlandsche Spoorwegen en diverse tramwegmaatschappijen, maar ook winkeliers zagen zich steeds meer genoodzaakt betaling in gepast geld te eisen. Het publiek hield zoveel mogelijk munten achter.

Hoewel over de intrekking van de zilveren pas- en tekenmunt met geen woord was gerept, werd door Rost van Tonningen besloten ook voor de dubbeltjes en kwartjes nieuwe munt te laten vervaardigen. Overwogen is nog wel papieren dubbeltjes en kwartjes in omloop te brengen, maar hiervan werd gelukkig afgezien.

Op 1 januari 1941 bedroeg de zilvervoorraad bij 's Rijks Munt nog ruim 80.000 kg waarvan \pm 45.000 kg in baren. Na verwerking van de specie is ook van baren gebruik gemaakt, doch hieraan maakte Rost van Tonningen een einde, met het motief dat de resterende voorraad voor de industrie moest worden bestemd. De Nederlandsche Bank heeft hierop nog ruim f 11 miljoen aan tekenmunt beschikbaar gesteld, die tot kwartjes werden omgewerkt. Het brons voor de cent en de 2½ centstukken werd in hoofdzaak verkregen door versmelting van ingetrokken stukken uit Nederlands-Indië die in de depots aanwezig waren³⁴.

Teneinde aan de vraag te kunnen voldoen, werd vanaf begin mei 1941 het werken in een twee-ploegendienst ingevoerd. Alle krachten werden ingezet om de tekorten in te vullen, maar zonder afdoend resultaat.

Vorbereidingen tot aanmaak van zinken munten

Bij de Duitse instanties was de gehele aangelegenheid schijnbaar blijven rusten, maar ze werd eind mei 1941 door de *Rüstungsinspektion* opnieuw opgenomen. Dit blijkt uit de aan Van Heteren verstrekte opdracht om voorbereidende maatregelen te treffen voor de aanmaak van zinken munten van 2½ en 1 cent. Blijkbaar hadden de heren hun keuze dus definitief op zink als muntmetaal laten vallen. Van Heteren had zich reeds met de modellieur Wienecke verstaan, om tekeningen voor deze munten te maken. Deze zouden op 4 juni 1941 gereed komen en op 5 juni 1941 aan de secre-

³³ Archief Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, Amsterdam (RIOD) doss. 87, Rapport KNB 1187-41 dd. 9.5.41.

³⁴ *Muntverslag 1941*, p. 3 en 4.

taris-generaal worden voorgelegd.

Om ontwrichting van de circulatie te voorkomen was niets vastgelegd inzake voorbereidende maatregelen tot intrekking van de bronzen munten, daar daartoe eerst een voldoende hoeveelheid aan nieuwe munten beschikbaar moest zijn. Daarom diende ook de aanmunting van oude pasmunt te worden voortgezet³⁵.

Bij de bespreking die Van Heteren op 5 juni 1941 met Rost van Tonningen had, werd hem medegedeeld dat besloten was de munten te laten ontwerpen door Nico de Haas, SS-schaarleider en hoofdredacteur van het weekblad *Storm* van de Nederlandse SS³⁶. De ontwerpen van Wienecke kwamen dus niet in aanmerking³⁷. De Haas kreeg voor zijn ontwerpen f 1250,- uitbetaald³⁸.

Maar nog diezelfde dag werden de voorbereidingen volkomen onverwacht doorkruist door de instructie van Rost van Tonningen dat ook de zilveren pasmunt moest worden ingetrokken. Hierop staakte 's Rijks Munt de afgifte van deze munten aan de postkantoren en waarschuwde voor de te verwachten moeilijkheden bij de eerstvolgende loonbetalingen. Rost van Tonningen trok toen zijn instructie zonder verwijl in³⁹.

Op 3 juli 1941 vond bij 's Rijks Munt in Utrecht een bespreking plaats van dr. Rinkefeil, *Finanzpräsident* en Freiherr Hans W. von Langen-Keffenbrink, plaatsvervanger van Fischböck, met 's Rijks Muntmeester Van Heteren, waarbij tevens mr. Ph. van Campen van het Departement van Financiën aanwezig was. De technische uitvoering van het plan werd besproken en de grootte van de munten voorlopig vastgesteld⁴⁰:

25 cent	26 mm	glad
10 "	22 "	kartelrand
5 "	blijft	iets dikker
2½ "	20 mm	glad met gat van 4½ mm
1 "	16 "	kartelrand met gat van 3½ mm

³⁵ MvF BGW S. 1102-649/3, Nota dd. 28.5.41 van de hoofdcommies mr. Ph. van Campen aan de secretaris-generaal.

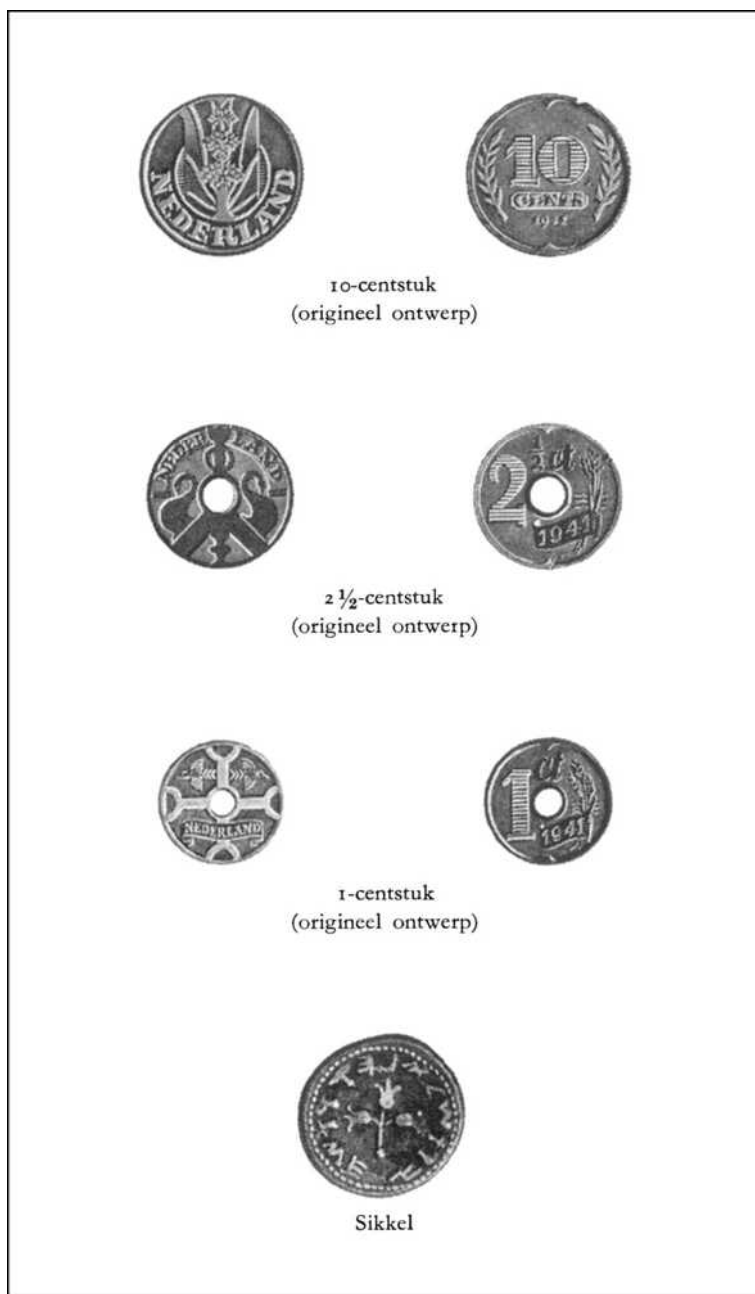
³⁶ Nico de Haas werkte vanaf 1936 bij *Het Nationale Dagblad*, de spreekbuis van de NSB. Hij regelde het SS huwelijksritueel van Rost van Tonningen met Florie van Heuben. De Haas vluchtte in 1945 op de fiets uit Groningen toen de Canadezen er al binnentrokken en vestigde zich, na enige tijd in het Vreemdelingenlegioen te hebben gediend, in Duitsland onder de naam Bernard Berger. (*Haagse Post* dd. 6.2.88 p. 53-55).

³⁷ L.M.J. Boegheim: Een tweetal onbekende muntontwerpen van Wienecke in *De Beeldenaar* 16, (1992) no. 3 p. 109.

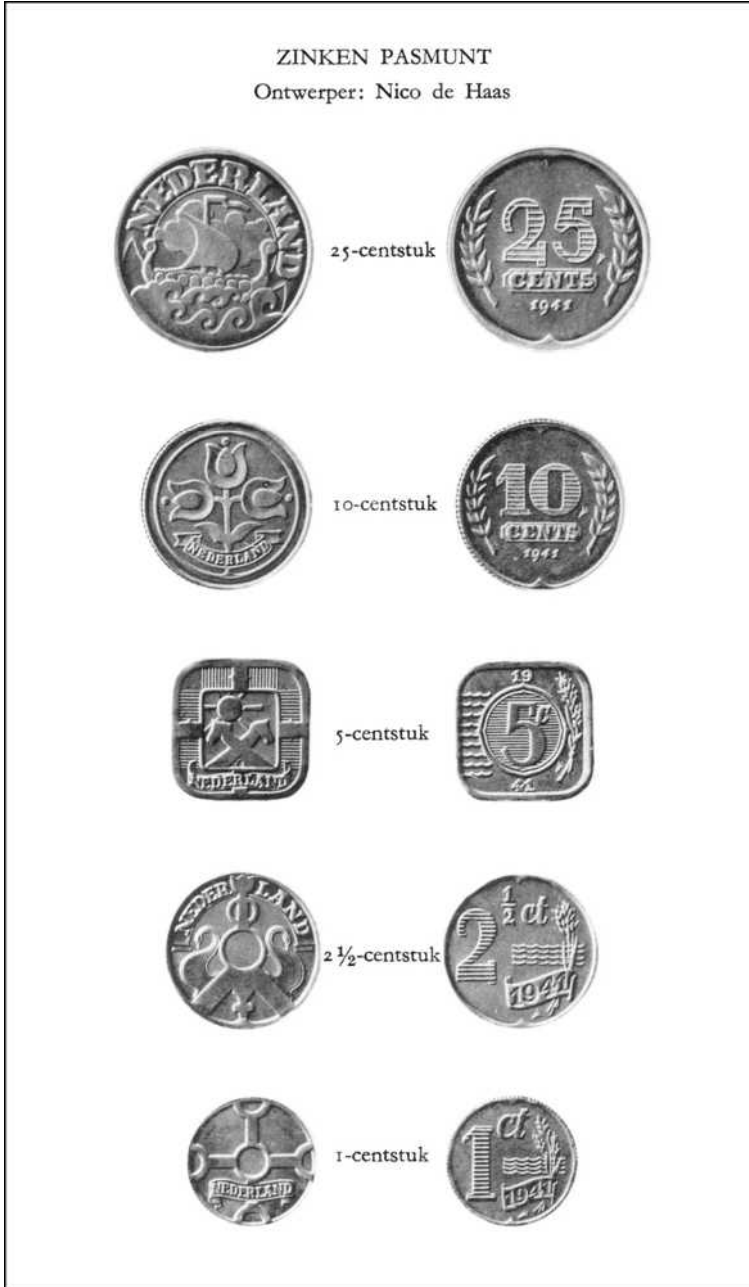
³⁸ Archief RIOD, Document I-611 Haas Nic. de, nr. D.19304, Nota dd. 22.8.41: Voor geleverd 5 ontwerpen voor nieuwe munten f 1250,-.

³⁹ MvF BGW S. 1102-649/3, Nota van mr. Van Campen voor de secretaris-generaal dd. 7.6.41.

⁴⁰ Archief 's Rijks Munt 1910-1994 (voortaan afgekort tot RM), doss. 46, omslag zinken oorlogsgeld, rapport van 3.7.41 nr. 1688A.

Oorspronkelijke ontwerpen van de zinken munten

Definitieve serie zinken munten

De maximum capaciteit van de Munt werd op 13 miljoen stuks per week geraamd mits:

- a) bij een gemiddeld gewicht van de munten van 4 g geregeld 60 ton zink per week zou worden geleverd;
- b) in drie ploegen werd gewerkt;
- c) de rondellen zouden worden geleverd door de Nederlandse industrie.

Met de voorbereiding van tekening tot stempel waren zes tot acht weken gemoeid. Het werd wenselijk geacht direct met drie ploegen te gaan werken en de capaciteit van de Munt uit te breiden, zo mogelijk met geleende Duitse muntpersen.

Daar Van Heteren had berekend ongeveer twee jaar nodig te hebben om de in omloop zijnde pasmunten door zinken dito te vervangen en deze termijn door de Duitse bezoekers als veel te lang werd bestempeld, werd de mogelijkheid van eventuele aanmuntning bij Duitse munthuizen ter sprake gebracht. Freiherr Von Langen zou contact opnemen met de Duitse Munt in Berlijn inzake de mogelijkheid tot uitlenen van muntpersen en met de *Rüstungsinspektion* inzake de levering van voldoende zink. Een reis die Von Langen in dit verband naar Berlijn ondernam haalde niets uit. Er volgden langdurige discussies tussen de verschillende Duitse instanties die tot geen enkel resultaat hebben geleid. Eerst op 3 december 1941 werd door hen definitief besloten dat de Duitse munthuizen niet aan een muntslag voor Nederland konden deelnemen.

De gehele aangelegenheid had toen al meer dan vijf maanden in beslag genomen. 's Rijks Munt had intussen reeds zoveel geproduceerd dat de eerste zinken munten nog voor eind december 1941 in circulatie zouden worden gebracht. Maar zover was het in juli nog niet. Op dat moment moest op alle mogelijke wijzen worden getracht het geheel te bespoedigen. Van Heteren zou daartoe inlichtingen inwinnen om de Nederlandse industrie te kunnen inschakelen bij de vervaardiging van rondellen.

Op 22 juli 1941 ontving 's Rijks Munt de vijf ontwerpen van Nico de Haas. Helaas zijn de tekeningen niet meer in het archief van 's Rijks Munt aanwezig.

De Haas beschreef de op de zinken munten aangebrachte symbolische voorstellingen in een uitvoerige nota. De cent toonde het rechtkruis met zonnevogeltjes, het 2½ centstuk het *oelebord* als Fries stamsymbool. Op de stuiver was het Saksenros afgebeeld en driekruinenboom en schip sierden respectievelijk het dubbelte en het kwartje⁴¹. De tekeningen waren grof en vormden een grote tegenstelling tot de fraaie tekeningen op het oude, vooroorlogse muntgeld, dat, hoewel vaak bekritiseerd, toch bij het overgrote deel van de bevolking instemming had gevonden.

Toen de kwestie van de ontwerpen was geregeld kon met de vervaardiging van de moederstempels een begin worden gemaakt. De stempels voor de 5, 2½ en 1 cent werden met de hand gesneden door de chefgraveur G. Agterberg, terwijl voor de 10 en 25 centstukken de stempels gereduceerd werden naar gipsmodellen, die naar de tekeningen waren gemaakt door de heer J. Hekman.

Grote moeilijkheden ondervond 's Rijks Munt bij het verkrijgen van het benodigde zink. Omdat alleen handelszink beschikbaar kon worden gesteld, dat in het dagelijks

⁴¹ *Muntverslag 1941*, p. 8-9.

verkeer spoedig een onooglijke aanblik zou gaan opleveren, zocht Van Heteren naar een mogelijkheid tot verbetering van het oppervlak. Deze poging bleef zonder resultaat⁴².

De eerste partij zink werd via de firma N.V. Metaalmij. van W. v. Houten & Zn te Rotterdam aangekocht bij het *Zinkwalzwerksverband* in Berlijn. Het betrof 540 ton in stroken. De levering liet vrij lang op zich wachten. Daarnaast werd een partij van 25 ton blokzink geleverd door de N.V. Metaalhandel Montaan in Amsterdam⁴³. Het grootste gedeelte werd echter in blokken aangekocht in België bij de *Union des Usines à Zinc* in Brussel. De blokken werden daarna door de N.V. Kempensche Zinkmij. *Zinc de la Campine* te Budel (ca. 1550 ton) en de Koninklijke Nederlandse Lood- en Zinkpletterijen v/h. A.D. Hamburger Jzn te Utrecht, (ca. 2550 ton) in loondienst tot stroken verwerkt. In totaal werd tot 1944 3690 ton zink besteld, waarvan 1898 ton tot munten werd verwerkt. In juli 1942 werd 1000 ton en in april 1943 nog 250 ton voor civiel gebruik verkocht. In september 1944 werd 122 ton naar Duitsland afgevoerd; hiervan is niets meer teruggevonden. Ongeveer 100 ton was voor de fabricage van gas- en elektriciteitspanningen gebruikt. Het op het moment van de bevrijding in Budel aanwezige restant van circa 317 ton is door het Rijksbureau voor Metalen overgenomen voor de industrie.

De eerste partij uit Budel werd op 12 september 1941 verscheept met het schip *Maurtis I*, schipper G. Huysmans.

Door ingenieuze technische voorzieningen bij de productie van de rondellen slaagde men er in de opbrengst met de bestaande apparatuur te verdubbelen, terwijl ook de muntpersen op 125 slagen per minuut konden worden ingesteld.

Daar een drieploegenstelsel werd ingevoerd, waardoor ook 's avonds en 's nachts kon worden doorgewerkt, moesten de verschillende werkruimten van een afdoende verduistering worden voorzien⁴⁴.

De muntslag van de zinken munten

Op 25 augustus 1941 kwamen de eerste proefexemplaren van de vijf munten gereed en konden ter goedkeuring aan Rost van Tonningen worden voorgelegd. Reeds een viertal dagen later deelde deze mede dat met de aanmaak van de stempels voor de 25, 10 en 5 centstukken kon worden begonnen. Van de 2½ en 1 centstukken moesten de contouren van de zwanen en zonnevogels scherper worden gemaakt. Vooral het 10 centstuk vond hij erg mooi. Op 8 september 1941 volgde reeds toezending van gewijzigde proefstukken – het 2½ centstuk met een contourlijn en het 1 centstuk met fijne karteling – waarna het Departement van Financiën zich op 11 september 1941 akkoord verklaarde. De 2½, 5 en 25 centstukken zouden met gladde rand, de overige stukken met kartelrand worden gemunt.

⁴² RM, doss. 83, zinkaankopen.

⁴³ RM, doss. 84, Overzicht zinkleveranties 1941-1942.

⁴⁴ *Muntverslag 1941*, p. 11.

Op 15 september 1941 werd een begin gemaakt⁴⁵ met de muntslag van de 25, 10 en 5 centstukken. Van Heteren weigerde consequent zijn muntmeesterteken druiventros op de zinken munten te doen aanbrengen. De aanmunting van de zilveren kwartjes en dubbeltjes werd beëindigd. De laatste levering vond 22 september 1941 plaats. Het gereedschap voor de nieuwe 2½ en 1 centstukken was toen nog niet gereed. Dit zou rond 8 oktober 1941 het geval zijn en tot zolang zou nog brons worden aangemunt, daar de vraag nog steeds belangrijk was. Verwacht werd echter dat het aanmunten van het brons vóór eind oktober zou kunnen worden stopgezet. Men streefde ernaar de zinken munten op 15 december 1941 in omloop te brengen⁴⁶.

De aanmunting verliep minder vlot dan mocht worden verwacht. Op 8 november 1941 vroeg het Departement van Financiën opnieuw proefstukken op te sturen, die aan de *Reichskommissar* moesten worden voorgelegd. Op 12 november 1941 ontving 's Rijks Muntmeester telefonisch bericht van het departement dat de aanmaak van de 10, 2½ en 1 centstukken onmiddellijk moest worden stopgezet, omdat ze door de *Reichskommissar* waren afgekeurd⁴⁷. De driekruinenboom op het 10 centstuk was niet Germaans en het gat in de halve stuiver en de cent werd gezien als *Kitsch*. Nadat van de beide laatste munten proeven zonder centrale opening en met weglating van de cirkel om het gat waren opgezonden werd het 2½ centstuk met vier in plaats van drie wat langere golven op de keerzijde geaccepteerd. De zonnevogeltjes op de cent moesten echter verdwijnen. Blijkbaar hield Seyss-Inquart niet zo van vogels. De aldus veranderde cent werd op 1 december 1941 goedgekeurd. Een aanpassing in de beschrijving door De Haas heeft nooit plaatsgevonden. De Haas ontwierp een nieuw dubbeltje dat ditmaal – volgens zijn beschrijving – de tulpen-driespruit vertoonde. Dit teken zou in de volkskunst voor de oude Man-rune staan en was een heilsteken dat kracht en vruchtbaarheid voor Volk en Bodem beduidde.

De proefstukken van het gewijzigde dubbeltje werden op 4 december 1941 verzonden en op 10 december 1941 goedgekeurd⁴⁸. Er werd hierbij vreemd genoeg voor het 10 centstuk een voorzijde geaccepteerd, die grote overeenkomst toont met een oud-Joodse munt, de sikkels⁴⁹.

Het gevolg van de afkeuring van de drie munten was een belangrijk tijdverlies en veel onproductief verrichte arbeid. De afgekeurde muntstukken, waarvan in totaal al 53 miljoen stuks met een gewicht van 157 ton waren aangemaakt, moesten worden versmolten. Enkele dubbeltjes ontsprongen de dans omdat ze achterbleven bij het leegschudden van de zakjes waarin ze naar de smelterij van Hamburger in Utrecht waren gezonden.

Tijdens de jaren 1941 t/m. 1944 werden de volgende aantallen zinken pasmunt ver-

⁴⁵ RM, doss. 46, brief no. 2507P dd. 20.9.41 van 's Rijks Munt aan de wnd. secr.-gen. van het Dept. v. Fin.

⁴⁶ MvF BGW S. 1102-649/3, Nota betreffende de aanmunting van zinken pasmunt dd. 30.9.41.

⁴⁷ RM, doss. 46, Brief dd. 13.11.41 van het Dept. van Fin., hoofd afd. Geldwezen aan 's Rijks Muntmeester.

⁴⁸ RM doss. 46, Brief van het MvF, dd. 12.12.41 Kabinet nr. 354 aan 's Rijks Muntmeester.

⁴⁹ *Muntverslag 1941*, p. 10.

vaardigd:

25 centstukken	76.000.000 stuks	waarde	f 19.000.000,-
10 "	154.400.000 "	"	" 15.440.000,-
5 "	51.000.000 "	"	" 2.550.000,-
2½ "	27.800.000 "	"	" 695.000,-
1 "	<u>373.600.000</u> "	"	" <u>3.736.000,-</u>
	682.800.000 stuks	waarde	f 41.421.000,-
	=====		=====

In totaal werd 1.898.716 kg zink verbruikt met een waarde van f 1.045.294,68. Het werkelijk gewicht overtrof het wettelijk gewicht met 556 kg, zijnde een afwijking van ca. 0,03 %.

Wettelijke bepalingen

Het steeds toenemend tekort aan kleingeld noopte tot een snelle invoering van de zinken munten. Hiertoe diende een aantal wettelijke bepalingen te worden uitgevaardigd, ter wijziging van de muntwet 1901 en van de daarmee samenhangende koninklijke besluiten.

Besloten werd de zinken stuiver op maandag 22 december 1941 in omloop te brengen⁵⁰. De overige munten zouden per 15 januari 1942 in omloop worden gebracht.

Het besluit tot uitgifte van de vierkante zinken stuiver werd afgekondigd in de Nederlandsche Staatscourant van 19/20 december 1941 nr. 248, dat voor de overige munten, die op 19 januari 1942 in omloop kwamen, in de Nederlandsche Staatscourant van 15 januari 1942 nr. 10.

Op 22 december 1941 werd door 's Rijks Munt reeds f 248.000,- aan stuivers afgeleverd⁵¹. Aan het eind van 1941 bedroeg dit bedrag al f 591.550,-⁵². De stuiver werd in de circulatie goed ontvangen en bracht direct enige verlichting van de schaarste.

Het zinken geld circuleerde dus naast het oude geld voor zover dit niet was opgepot.

De machtiging voor zinken munten van het Departement van Financiën dateert van 18 december 1942⁵³ en werd op 13 oktober 1943 verhoogd⁵⁴. Goedgekeurd werd in totaal een bedrag van f 50.500.000,- maar er werd maar f 41.421.000,- aangemunt.

De verhoging, die niet volledig werd gerealiseerd, had tot doel de vorming van verschillende landelijke depots voor te bereiden met het oog op een te verwachten invasie. Bovendien konden hierdoor krachten aan 's Rijks Munt worden gebonden, die gevrijwaard bleven van tewerkstelling in Duitsland.

⁵⁰ RM, doss. 46, Brief van het MvF dd. 12.12.41, Kabinet nr. 354 aan 's Rijks Muntmeester.

⁵¹ *Muntverslag 1941*, p. 10-11.

⁵² *Muntverslag 1942 t/m. 1945*, p. 3.

⁵³ RM, doss. 46, Brief van het Dept. v. Fin., Generale Thesaurie, afd. Geldwezen dd. 18.12.42 nr. 235.

⁵⁴ RM, doss. 46, Brief van het Dept. v. Fin., Generale Thesaurie, afd. Geldwezen dd. 13.10.43 nr. 275.

Perscommentaren

In *Volk en Vaderland*, het weekblad van de NSB, schreef de perspropagandaleider van de beweging, kameraad Ernst Voorhoeve, een niet mis te verstane negatieve kritiek op de nieuwe munten⁵⁵. Ze waren volgens hem *den hoogen staat van onze Cultuur en onze beeldende kunst onwaardig*.

Na te hebben vastgesteld dat ons volk over de beste munt- en penningkunstenaars ter wereld beschikte, die munten hadden kunnen ontwerpen ons volk waardig, merkte Voorhoeve op dat ontwerp en uitvoering waren opgedragen aan een volkomen onbekende op dit gebied. Hij noemde de munten *armoedige gebruiksvoorwerpen, getuigend van gebrek aan smaak en vakbekwaamheid. Grof en armoedig van vorm is elk ornament, elke letter, elk cijfer*.

De gecensureerde Nederlandse pers – onder andere de *Nieuwe Rotterdamse Courant* van 14 februari 1942 – nam het artikel van Voorhoeve volledig over. In een enkel blad verscheen zelfs een karikatuur van ene P. van der Hem onder het opschrift: *Het nieuwe stuivertje, kraambezoek bij de familie Munt*.

Rost van Tonningen verdedigde in *Volk en Vaderland* van 20 februari 1942 zijn pupil De Haas bijzonder fel.

In een lyrisch getint artikel, kwam hij tot de conclusie dat kameraad De Haas één van onze geniaalste kunstenaars was. Voorhoeve kreeg gelijk waar hij de loftrumpet op de in Duitsland ingevoerde zinken munten had gestoken. Rost van Tonningen noemde het hakenkruis, *dit onvergankelijke teeken van het eeuwige zonnelicht en de adelaar*, aangebracht op de Duitse munten, een prachtig zinnebeeld. Ook merkte hij cynisch op dat onze munten aan de beoordeling van Duitse culturele deskundigen waren onderworpen. Maar dat wist kameraad Voorhoeve natuurlijk niet.

De Nederlandse bevolking bleek er gezonder denkbeelden op na te houden, die echter – naar bleek uit een welwillende nadere toelichting van Rost van Tonningen op de vragen hem door de pers voorgelegd – wel de nodige irritatie bij hem hadden veroorzaakt. Desgevraagd verklaarde hij, dat er binnen niet al te lange tijd geen sprake meer zou zijn van schaarste aan geldstukken. De oude munten zouden nog korte tijd in omloop blijven. Door de getroffen maatregelen zou aan een groot

⁵⁵ *Volk en Vaderland* 10 (1942) nr. 7, 13 februari.

ongemak tegemoet worden gekomen.

Als reden voor de uitgifte van nieuwe pasmunt noemde Rost van Tonningen de steeds toenemende schaarste bij het publiek, dat munten om de meest uiteenlopende redenen achterhield. Van staatsfinancieel oogpunt bestond hiertegen geen bezwaar, aangezien de staat door deze handelwijze een grote winst kon maken, zodat zij in dit opzicht de hamsteraars slechts dank was verschuldigd.

Indien echter het Nederlandse publiek een bijzondere voorliefde koesterde voor het verzamelen van munten, dan was het niet nodig hiervoor metalen te gebruiken, die op andere wijze nuttiger konden worden gebruikt.

Zo was de vraag gerezen of men nieuwe munten zou uitgeven, waarbij men rekening kon houden met de verzamelwoede van het publiek en waardoor men de moeilijkheden zou kunnen wegnemen, die de hamsteraars aan de neringdoenden veroorzaakten.

Rost van Tonningen gaf toe dat – rijksdaalders en guldens niet meegerekend – er tientallen miljoenen stuks munten aan de circulatie waren onttrokken. Geschat werd dat 40 à 50 % van het in circulatie gebrachte muntmateriaal was gehamsterd.

Het ontwerpen van de nieuwe munten had hij opgedragen *aan hem, met wien ik jarenlang heb samengewerkt. Hij was één der beste deskundigen hier te lande op het gebied der volksche symbolen*. De zinnebeelden, aldus Rost van Tonningen, gingen uit boven het tijdelijke getwist en herinnerden ons volk eraan, dat wij een door de schepping gewilde eenheid waren.

's Rijks Muntmeester, om commentaar gevraagd door het blad *Het Vaderland*, wees dit verzoek af, *omdat hij onder de huidige omstandigheden van het nijpende gebrek aan pasmunt geen vrijheid kon vinden hierover zijn meening te zeggen*⁵⁶.

Reacties van de bevolking

Er waren slechts enkelen die het waagden schriftelijk te protesteren tegen het in omloop brengen van zinken geld en dan uiteraard nog alleen anoniem.

Uit een enkel bij de Haagse Politie binnengekomen protest blijkt dat dit werd doorgezonden aan de secretaris-generaal van het Departement van Financiën⁵⁷.

Ene Fr. Naumann richtte zich per briefkaart, natuurlijk zonder een adres te vermelden, tot het *Secretariaat van Financiën te 's-Gravenhage*, onder het onderwerp: *Distributie van zink tegen 100 x te hoge prijzen*⁵⁸. Hij schreef letterlijk: *Tot de heeren dringt blijkbaar niet door dat 't nederlandsche volk de distributie hiervan ziet als de grofste en brutaalste zwarte handel door de "heeren" van de "regering" zelf op*

⁵⁶ RM, doss. 270, Ontvangst en verzending, omslag: Correspondentie betreffende pasmunt-schaarste 1942, brief Hoofdredactie *N.V. De Courant Het Vaderland*, Den Haag dd. 12.1.42 en brief nr. 133 OV dd. 13.1.42 van 's Rijks Munt.

⁵⁷ MvF BGW S.1102-649/3, brief van het Hoofdcommissariaat der Gemeentepolitie van 's-Gravenhage no. 18062/XX.8f dd. 22.11.41.

⁵⁸ MvF BGW S.1102-649/53, Correspondentie schaarste en tekort aan pasmunt 1941/1947.

touw gezet. Na de kneveling hunner medeburgers de opelijke berooving! Dat is de "nieuwe orde". Commentaar is verder overbodig.

Ondanks de vaak moeilijke omstandigheden ontbrak de humor niet. Dikwijls hoorde men in winkels, dat *met de dakgoot werd betaald*. En de wasvrouw gooidde, toen de bode van het ziekenfonds langskwam om de wekelijkse contributie te innen, een oude zinken teil van drie-hoog naar beneden, schreeuwend *dat ze geen tijd had gehad te wisselen. Of meneer maar terug kon geven!*

Er was veel gemopper, maar men legde zich toch vrij spoedig bij de gang van zaken neer. Men moest wel.

Wel nam het lijdelijk verzet van de zijde van nagenoeg alle kerkgenootschappen toe. Zoals veelal in tijden van nood zochten velen steun bij de kerk. De kerkdiensten werden echter nogal eens bijgewoond door zogenaamde "V-Männer" vertrouwenslieden van de Duitse *Sicherheitsdienst*, die over de preken aan deze dienst verslag uitbrachten. De voorgangers, die zich te sterk anti-Duits hadden uitgelaten werden dan door de SD ter verantwoording geroepen, soms gearresteerd en naar een concentratiekamp gezonden. Meestal volgde echter na een paar dagen vrijlating en werden ze met een ernstige waarschuwing naar huis gestuurd.

Een enkel geval haalde zelfs Volk en Vaderland (Anoniem: Het gezicht van Petrus en de nieuwe pasmunt, in Volk en Vaderland (10^e jaargang nr. 8 20.2.1942) p. 3). Zo zou ds. G. van Veldhuizen Azn in de doopdienst van zondag 25 januari 1942 in de Hoflaankerk in Rotterdam-Oost zich in zijn preek distantiërend hebben opgesteld ten opzichte van de uitgifte van zinken munten. Het blad vond het nodig te vermelden dat Van Veldhuizen in Kralingen (een wijk van Rotterdam-Oost) onder één dak woonde met een vendel van de motor-WA. Die zondag predikte de dominee uit Handelingen II en stelde dat de gelovigen in die tijd al zo veel moesten missen. Nu raakten ze ook nog hun stuivertjes, dubbeltjes, kwartjes, gulden en rijksdaalders kwijt. Daar zouden nieuwe munten voor in de plaats komen, maar daaraan zou veel worden gemist. Op onze gulden stond het *God zij met ons*, maar op de nieuwe munten vonden we alleen maar heidense symbolen.

De (anonieme) schrijver in Volk en Vaderland stelde dat de dominee de nieuwe munten slechts oppervlakkig had bekeken. Hij had de Saksische paardenkoppen voor heidense symbolen aangezien. Zinnebeelden ontleenden – volgens de schrijver – hun betekenis aan vormgevingen die door de eeuwen heen uit ons volk waren voortgekomen en hadden ook werkelijk betekenis voor de bewuste Nederlander, zoals Rost van Tonningen terecht had opgemerkt.

De nieuwe afbeeldingen wilden doen uitkomen dat ons ruilmiddel volksbezit moest zijn, dienend tot vereffening van arbeidsprestaties en waarvan iedere volksgenoot zijn deel zou hebben.

Oorzaken van buiten de circulatie schenen de dominee onbekend te zijn. Als theoloog kon hem dit niet kwalijk worden genomen. Een kijkje op het postkantoor zou voor hem nuttig kunnen zijn om te ontdekken waar het kostelijke ruilmiddel zich bevond. Het ongerief was volgens de schrijver ondermeer ontstaan door het economisch onderricht dat aan goede vaderlanders in de preek werd gegeven. De schrijver eindigde met te stellen de dominee niet kwalijk te nemen dat hij niet ontdekt had dat

zilverbons ook zonder vrome spreuk vervaardigd waren onder het bewind der vrome regeerders, die ijlings het land hadden verlaten.

Verminkte munten

De nieuwe munten vielen bij de bevolking niet onverdeeld in de smaak. Vooral het 2½ centstuk, dat zich qua afmeting slechts in geringe mate van het 10 centstuk onderscheidde, was impopulair. De aanmunting hiervan werd dan ook reeds in februari 1942 gestaakt. Alle op dat moment gereedgestelde 2½ centstukken met het jaartal 1942, die in zakjes waren verpakt, zijn naar de pletterij van Hamburger in Utrecht verzonden en aldaar omgesmolten. Bij het leegschudden bleven soms in enkele zakjes enige muntstukken achter, die door werklieden van de pletterij zijn meegenomen en in omloop gebracht. Dit verklaart de grote zeldzaamheid van deze stukken. Verhalen als zouden employés van 's Rijks Munt melk voor hun lunch met 2½ centstukken 1942 hebben betaald, of als zou een zak met deze munten in het Merwedekanaal zijn gevallen en hieruit na verloop van tijd met veel moeite opgevis, kunnen naar het rijk der fabelen worden verwezen.

Daarnaast bleek de afkeer van het publiek vooral uit het feit dat vermindering van de zinken geldstukken geen zeldzaamheid was, hetgeen nog werd begunstigd door de zachtheid van het metaal⁵⁹. Inkevingen meestal met de letter *W* of met *OZO* werden nogal eens aangetroffen. Het Departement van Financiën achtte het dan ook nodig om in de avondbladen van 24 februari 1942 een waarschuwing te plaatsen om dergelijke verminkte geldstukken niet te accepteren, daar men zich bij het in bezit hebben van deze waardeloze munten aan ernstige moeilijkheden blootstelde. De in openbare kassen aanwezige stukken konden tot 6 maart 1942 bij 's Rijks Munt worden omgewisseld; er is echter nooit iets van dien aard ontvangen⁶⁰.

Op grond waarvan deze munten waardeloos waren en waaruit de ernstige moeilijkheden zouden bestaan, werd te raden gegeven. Het is nooit nader verklaard.

Intrekking nikkelen stuiver en bronzen cent

Voor de intrekking werden de volgende besluiten afgekondigd:

Nikkelen stuiver: Besluit van 5 maart 1942, afgekondigd in de Nederlandsche Staatscourant van 6-7 maart 1942, no. 46.

Bronzen cent: Besluit van 13 maart 1942, afgekondigd in de Nederlandsche Staatscourant van 13-14 maart 1942, no. 51.

De inleveringstermijn voor de stuiver bedroeg slechts één week, tot 14 maart 1942; die voor de cent een maand, waardoor inwisseling tot 11 april 1942 mogelijk was.

⁵⁹ Mr. L.J.A. Trip, *De Duitse bezetting van Nederland en de financiële ontwikkeling van het land gedurende de jaren der bezetting*, 's-Gravenhage 1946, p. 65.

⁶⁰ *Muntverslag 1942 t/m 1945*, p. 5.

Gasmunten

Bezwaren van praktische aard maakten het in feite onmogelijk de zilveren munten en het bronzen 2½ centstuk eveneens op korte termijn in te trekken. Vooral het 2½ centstuk, maar ook de zilveren munten, werden in vrij grote aantallen gebezigd in de destijds in gebruik zijnde muntmeters voor de levering van gas en elektriciteit. Doordat de nieuwe zinken munten in formaat afweken van de vooroorlogse muntstukken was gebruik ervan in de meters niet mogelijk. Er dienden dus eerst zinken gas- en elektriciteitsmunten te worden vervaardigd in de grootte van de vooroorlogse munten. Ombouw van de meters werd te kostbaar, terwijl hiervoor bovendien geen arbeidskrachten en geen materiaal beschikbaar waren. Ook het ontwerpen van de gas- en elektriciteitsmunten werd aan Nico de Haas opgedragen. Er werd hem telefonisch een honorarium van f 1.000,- in het vooruitzicht gesteld, maar hij kreeg van 's Rijks Munt uiteindelijk f 300,- uitbetaald⁶¹.

De gas- en elektriciteitsmunten onderscheiden zich onderling alleen in de plaatsnaam waar het betrokken bedrijf was gevestigd. De waarde aanduiding is op de keerzijde vermeld. De aanmaak kreeg in augustus 1942 vrijwel haar beslag⁶².

Men had globaal berekend nodig te hebben⁶³:

Formaat	2½ cent	5.041.400 stuks
”	10 ”	20.608.900 ”
”	25 ”	114.000 ”
”	1 gulden	10.300 ”

Tot augustus 1945 werden vervaardigd:

<u>Formaat</u>	<u>Elektr. munt</u>	<u>Gasmunt</u>	<u>Gew. p. stuk</u>	<u>Doorsnede</u>
gulden	401.750 st.	22.000 st.	7,20 g	28 mm
25 cent	698.500 st.	169.600 st.	2,70 g	19 mm
10 cent	250.750 st.	15.351.650 st.	1,04 g	15 mm
2½ cent	203.000 st.	2.095.000 st.	3,20 g	23½ mm

Een positieve kant van de aanmaak was gelegen in het feit dat voor het eerst een globaal inzicht werd verkregen in de hoeveelheden munten die voor dit speciale doel benodigd waren.

⁶¹ RM, doss. 214, Gas- en elektriciteitsmunten 1942, brief dd. 5.10.42 van De Haas aan 's Rijks Munt (ondertekend door zijn verloofde Gerda Schaap).

⁶² Een gedetailleerd overzicht is opgenomen in *De Muntkoerier* 22 (1993) no. 2 p. 16 e.v.

⁶³ RM, doss. 214.

ELECTRICITEITSMUNTEN

GASMUNTEN

Intrekking van de zilveren munten en de halve stuiver

Zodra de gasmunten klaar waren werd de intrekking van alle zilveren munten (rijksdaalder, gulden, halve gulden, kwartje en dubbeltje) alsmede van de bronzen halve stuiver gelast, die 5 september 1942 van kracht werd. De afkondiging vond plaats in de Nederlandsche Staatscourant van 4 september 1942 no. 172 en de munten konden tot en met 19 september 1942 worden ingewisseld. Tevens werd de mogelijkheid de nikkelen stuiver en de bronzen cent nog tot en met 19 september 1942 in te wisselen heropend. Deze laatste mogelijkheid zal ongetwijfeld zijn gegeven wegens het beschamende resultaat van de eerste inleveringperiode.

De halve cent ontspromg de dans. Het muntje bleef gewoon gangbaar en werd nog tot 1943 (met jaartal 1940) door 's Rijks Munt in omloop gebracht. Toen was de

voorraad uitgeput. Wel trachtte 's Rijks Munt nog een bedrag van f 50.000,- aan halve centen aan te munten uit oude Nederlands-Indische centen, maar dit verzoek werd door het Departement van Financiën afgewezen⁶⁴. Overigens kwam dit geldstukje praktisch niet meer in de omloop voor.

Inleveringsplicht

Ondanks de opmerking van Rost van Tonningen, dat het zo voordelig was voor de staat als hamsteraars de munten achterhielden, volgde op 21 september 1942 de afkondiging van een besluit, gepubliceerd in de Nederlandsche Staatscourant no. 183, dat een inleveringsplicht bestond, indien de munten niet uiterlijk 5 oktober 1942 zouden zijn ingeleverd. Niet nakomen van de verplichting tot inlevering kon worden gestraft met hechtenis van ten hoogste zes maanden of een geldboete van ten hoogste f 100.000,- waarbij de munten zouden worden verbeurdverklaard. Opgemerkt zij dat bij de in maart 1942 afgekondigde intrekking van stuiver en cent het niet inleveren niet strafbaar was gesteld.

De krappe termijnen van inwisseling veroorzaakten nogal wat klachten.

Uitzending van Radio Oranje van 27 januari 1942

De Nederlandse regering in Londen steunde de spontane actie van de bevolking in het bezette gebied om de oude munten zoveel mogelijk op te potten van ganser harte, zoals blijkt uit de verklaring betreffende pasmunt van de Nederlandsche Regeeringsvoorlichtingsdienst, uitgezonden op dinsdagavond 27 januari 1942⁶⁵. De verklaring luidde als volgt:

De zoogenaamde Secretaris-Generaal van het Departement van Financiën in bezet Nederland, Rost van Tonningen, heeft in december een besluit gepubliceerd tot invoering van een stuiver van zink, zulks ter vervanging van het bekende nikkelen muntstuk.

Uit latere mededeelingen blijkt, dat behalve zinken stuivers ook kwartjes, dubbeltjes en centen van zink in omloop worden gebracht.

Deze maatregelen dienen, volgens de Hilversumsche Radio, om te voorzien in het gebrek aan pasmunt, dat zich in Nederland heeft doen gevoelen.

Het is echter voor een ieder duidelijk dat zij tevens, zoo niet in hoofdzaak, bedoelen, dat de Duitse Weermacht de beschikking zal krijgen over een hoeveelheid zilver, die een belangrijke waarde vertegenwoordigt, en over hoeveelheden koper en nikkel, welke grondstoffen zijn voor de oorlogsindustrie.

Vele Nederlanders zullen zich hiervan rekenschap geven en weinig neiging gevoelen om hun zilveren, nikkelen en koperen geldstukken tegen zink in te wisselen. De nazi's begrijpen dit. Ze hebben daarom bekend gemaakt, dat de oude muntstukken voor een bepaalde datum zullen kunnen worden omgewisseld en daarna als betaalmiddel ongeldig zullen zijn.

⁶⁴ RM, doss. 46, brief van het Dept. van Fin. Afd. Generale Thesaurie no. 226 dd. 23.6.43.

⁶⁵ Muntverslag 1942-1945, p. 57.

De Nederlandsche regering te Londen deelt mede, dat een ieder die kopergeld, nikkelgeld en zilvergeld bewaart, er op kan rekenen dat dit geld terstond na de bevrijding van Nederland weder als wettig betaalmiddel zal gelden.

Zij, die dat geld tot na de bezetting zullen bewaren, kunnen dus zeker zijn, dat zij het na de bevrijding van Nederland evenals vroeger zullen kunnen gebruiken.

Resultaat van de inlevering

Van maart 1942 tot januari 1945 werden de volgende bedragen ingeleverd:

<u>Soort</u>	<u>Ingeleverd</u>	<u>Percentage</u>	<u>Geschatte circulatie</u> ⁶⁶
f 2,50	f 1.879.020,--	2,7 %	f 69.329.000,-
1,--	9.639.372,--	10,0 %	96.159.000,-
0,50	428.635,--	6,5 %	6.615.000,-
0,25	754.279,25	3,2 %	23.601.000,-
0,10	1.131.861,70	5,25%	21.572.000,-
0,05	198.436,95	7,3 %	2.726.000,-
0,02½	325.104,70	17,5 %	1.858.000,-
0,01	514.148,48	9,8 %	5.221.000,-

Het percentage geeft het gedeelte van de naar schatting op 1 januari 1942 in circulatie zijnde bedragen per denominatie aan, dat werd ingeleverd.

Het resultaat van de inlevering was voor de Duitsers bedroevend en voor de Nederlandse bevolking bemoedigend, al droeg deze laatste geen kennis omtrent de feitelijke gegevens. Hoewel in verre staat van voorbereiding werd namelijk besloten de publicatie van het Muntverslag 1941 uit te stellen tot later datum⁶⁷. Dit werd gemotiveerd door de heersende papierschaarste en het feit dat gegevens over de nieuw vervaardigde en ingetrokken munten reeds in de Nederlandsche Staatscourant van 10 maart 1942 no. 48 waren gepubliceerd.

Wat de inleveringpercentages betreft dient te worden opgemerkt dat het hoge percentage guldens wordt verklaard doordat circa f 7,3 miljoen afkomstig was van De Nederlandsche Bank (alwaar een hoeveelheid guldens in voorraad was). De halve stuivers waren veelal afkomstig uit gas- en elektriciteitsmeters en telefoontoestellen. Deze munten vonden via de overheidskassen rechtstreeks hun weg naar de smeltovens van 's Rijks Munt.

De gelukkige gang van zaken bij de inlevering was ook voor 's Rijks Munt een succes, omdat men anders binnen een periode van één maand alle in omloop zijnde muntstukken met een gewicht van circa 2300 ton naar Utrecht had moeten doen overbrengen om daar te worden gecontroleerd.

Een aanzienlijk deel van de oude circulatie is dus in handen van de bevolking achtergebleven. Welk deel op onzichtbare wijze is verdwenen door versmelting, uitvoer of verwerking tot sieraden of uiteindelijk in verzamelingen terecht is gekomen valt slechts te raden.

⁶⁶ Trip, p. 67.

⁶⁷ RM, doss. 46, omslag *Stukken betreffende de tot standkoming en verzending van het Jaarverslag 1941*, brief van het MvF, Generale Thesaurie no. 2323 dd. 8.6.42.

Vordering en afvoer

De gevorderde hoeveelheid koper stond in schrille tegenstelling tot de verwachting. Immers volgens de oorspronkelijke berekeningen van Van Heteren, zou circa 1.500 ton koper beschikbaar komen, waarbij uiteraard geen rekening was gehouden met het koper afkomstig van Indische munten. Hiervan lag nog een vrij grote hoeveelheid ter ontmunting in Utrecht opgeslagen. In totaal werd ten slotte slechts ongeveer 218 ton koper naar Duitsland afgevoerd, waarvan eind 1947 circa 17 ton werd teruggestuurd.

Bovendien duurde het bijna twee jaar voordat van Duitse zijde op levering werd aangedrongen. Eerst op 23 juni 1944 werden aan de *Rheinischer Erz- und Metallhandel* in Braubach/Rh. verzonden⁶⁸:

17.469,950 kg	nikkel
186.706,200 kg	brons
2.939,810 kg	koper.

De verscheping had plaats door de firma *Rhenania* te Rotterdam met het m.s. *Machiensteen 14*, schipper Dung. Met die verscheping was al het uit de munten verkregen koper afgeleverd. De totale factuurwaarde bedroeg f 139.866,36. Betaling hiervan heeft plaatsgevonden.

Op 29 augustus 1944 schreef het Rijksbureau voor Non-ferro Metalen aan 's Rijks Munt bericht te hebben ontvangen dat de vertegenwoordiger voor Nederland van de Duitse *Reichsminister für Rüstung und Kriegsproduktion*, Albert Speer, had vastgesteld dat in Utrecht belangrijke hoeveelheden edelmetaal en non-ferro legeringen waren opgeslagen.

Het Rijksbureau voor Non-ferro Metalen vroeg de materialen aan hem in eigendom over te dragen. Inzake de aflevering zouden te zijner tijd verzendinstructies volgen en vergoeding zou plaats vinden op basis van de in de brief bijgesloten circulaire⁶⁹.

Inmiddels hadden de geallieerden delen van België veroverd en kwam Dolle Dinsdag. De Duitsers kregen haast; de grond werd te warm onder hun voeten. De afwikkeling vond dan ook niet meer op de door het Rijksbureau voor Non-ferro Metalen voorgeschreven wijze plaats, maar door ordinare confiscatie. Hiertoe vervoegde zich op 14 september 1944 een Duitse officier bij 's Rijks Munt.

Op last van Richard Fiebig, gemachtigde voor Nederland van Albert Speer, werd een door de leider van diens bureau in Utrecht getekende brief overhandigd, waaruit bleek dat alle metaalvoorraden van 's Rijks Munt in beslag werden genomen⁷⁰. Ze dienden ter verzending gereed te worden gemaakt en binnen één week afgeleverd.

⁶⁸ RM, doss. 416 *Rüstungsinspektion* weggevoerd non-ferro sept. 1944 – brief no. 1526 IM dd. 24.6.44 van 's Rijks Munt aan de wnd. Secr. gen. v/h. Dept. van Fin. te Deventer.

⁶⁹ RM doss. 416, brief dd. 29.8.44 no. 7019 Dk/EW sectie GA van het Rijksbureau voor Non-ferro Metalen aan 's Rijks Munt. Circulaire CM 118 werd hierbij niet aangetroffen.

⁷⁰ RM, doss. 416, Brief van de *Beauftragte für die Niederlande des Reichsministers für Rüstung und Kriegsproduktion* Richard Fiebig, *Aussenstelle Utrecht*, dd. 13.9.44.

DER BEAUFTRAGTE FÜR DIE NIEDERLANDE
DES REICHSMINISTERS
FÜR RÜSTUNG UND KRIEGSPRODUKTION
RICHARD FIEBIG
AUSSENSTELLE UTRECHT

UTRECHT, den 13. September 1944.
HALIEBAAN 35
TEL. 13247

2077 A.Z

Gemäss Anordnung des Beauftragten fuer die Niederlande des Reichsministers fuer Ruestung und Kriegsproduktion werden fuer Zwecke des Deutschen Reiches nachstehend aufgefuehrte bei 's Rijksmunt in Utrecht befindlichen Vorracte an Edel- und Schwermetallen beschlagnahmt. Sofern ueber den Preis der beschlagnahmten Metalle eine Einigung nicht erzielt wird, werde die Preise durch den Reichskommissar, Abt. Preisbildung, in Deut festgesetzt. Der verantwortliche Leiter von 's Rijksmunt hafte persoenlich dafuer, dass bis zur Uebernahme der Metallbestaend diese von ihren jetzigen Lagerplaezten nicht entfernt und auch keinerlei Veraenderungen an diesen vorgenommen werden duerfen. Besonders wird noch darauf hingefwiesen, dass die noch naecht erfolgte Preisfestsetzung kein Grund fuer eine Verzoegerung de Uebergabe ist.

[Handwritten signature]
Ausstellenleiter

Briefinzage inbeslagname van materialen bij 's Rijks Munt

Het bij 's Rijks Munt aanwezige zilver – totaal 116.048 kg waarde f 2.466.073,71 – werd op zaterdag en zondag 16 en 17 september 1944 per vrachtauto naar het station Utrecht CS gebracht en vandaar per trein naar Duitsland verzonden. Het betrof 3304 baren en 358 zakken met verplette gulden. De baren waren gemerkt met het muntteken van 's Rijks Munt⁷¹. Het muntpersoneel werd tot zondagsarbeid verplicht en bij herhaling door de toezicht houdende officieren met fusillieren bedreigd indien het inladen niet vlotter verliep⁷².

⁷¹ RM doss. 416, niet gedateerd rapport inzake de vorderingen.

⁷² RM doss. 416, Proces-verbaal van de aangifte door H.P.M. v. d. Leeuw bij de politie te Utrecht dd. 22.10.47.

Merk zilverbaren

De wagons waren geadresseerd aan de *Eisen und Metall A.G. Essen* te Gelsenkirchen-Schalke.

Van het zilver is nooit meer iets teruggevonden. Het schijnt tenslotte te zijn beland bij de *Staatliche Sächsische Hütten- und Blaufarben GmbH in Muldenhütte und Halsbrücke* in Saksen.

Saksen werd in april/mei 1945 door Sovjetroepen bezet. De Russen hebben steeds ontkend ter plaatse zilver te hebben aangetroffen. Hoogstwaarschijnlijk is het zilver direct na de intocht van de Sovjetroepen naar de Sovjet-Unie overgebracht. Noch nasporingen door diverse geallieerde instanties, noch interventie door De Nederlandse Bank en de commissaris-generaal voor de Nederlandse Economische Belangen in Duitsland hebben ooit enig resultaat opgeleverd. De Russen hebben steeds categorisch ontkend zilver in hun zone te hebben aangetroffen.

De overige bij 's Rijks Munt opgeslagen metalen werden op 23 september 1944 per rijnaak *Murillo* van de *Nederlandse Transportmij.* te Rotterdam schipper G. Been, naar Duitsland overgebracht. Het betrof in totaal ruim 198 ton met een boekwaarde van f 181.293,74⁷³. De aflevering diende plaats te vinden bij de *Eisen und Metall AG. Essen, Gelsenkirchen-Schalke*, maar het is her en der in Duitsland terechtgekomen. Betaling heeft nooit plaatsgevonden.

Schipper Been, die het transport had verzorgd, deelde desgevraagd na de oorlog mede op 20 september 1944 bij 's Rijks Munt te hebben geladen en op 25 september 1944 te zijn weggevaaren. Zijn schip had toen bijlading ingenomen bij de Demka in Utrecht en was vandaar op 29 september 1944 vertrokken. Been was naar Lemmer gevaaren, waar de lading in diverse schepen, waarvan hem de namen onbekend waren, was overgeladen. Die schepen zouden Emden als bestemming hebben gehad⁷⁴.

Eind 1947 was 38.932,665 kg materiaal met een boekwaarde van f 50.161,55 retour ontvangen⁷⁵.

Door de vordering, die zich over vrijwel de gehele metaalvoorraad uitstreckte, was de mogelijkheid tot verdere werkzaamheid uitgesloten en kwam 's Rijks Munt stil te liggen.

Al het aanwezige goud, alsmede een deel van het aluminium, tin en zink werden door toedoen van enige personeelsleden voor confiscatie bewaard. Ondergrondse

⁷³ RM doss. 416, Aufstellung des am 23.9.44 in das Schiff *Murillo* verladenen Non-ferro-Metalle vom 28.9.44.

⁷⁴ RM doss. 416, Kaartschrijven van G. Been, Amsterdam dd. 12.4.46.

⁷⁵ RM doss. 416, Brieven dd. 27.3.47 nr. 1116AZ en 28.2.48 nr. 754 AZ van 's Rijks Munt aan het Hoofd van de afd. Binnenl. Geldwezen van het MvF te 's-Gravenhage.

werkers hebben ook een gedeelte van de onedele metalen tijdens het transport laten verdwijnen en in mei 1945 weer ter beschikking gesteld⁷⁶ van 's Rijks Munt.

Wel bleef de voorziening van het publiek met zinken pasmunt normaal bij 's Rijks Munt geconcentreerd. Zoals eerder vermeld werden op voorstel van 's Rijks Munt in het voorjaar van 1944 vijf depots gevestigd bij banken in Groningen, Hoogeveen, Zwolle, Deventer en Nijmegen. De depots hebben ertoe bijgedragen in de behoeften aan pasmunt te voorzien⁷⁷. Ze werden in november 1945 geliquideerd.

Illegale activiteiten bij 's Rijks Munt

Hoewel in de archieven van 's Rijks Munt – uiteraard – geen gegevens omtrent illegale activiteiten zijn te vinden, moeten er in het bedrijf wel Duitse dienststempels zijn nagemaakt. De stempelmakerij van 's Rijks Munt was hiervoor natuurlijk uitermate geschikt, maar gezien het grote aantal medewerkers die aan de kant van de bezetter stonden, was deelname aan illegale activiteiten natuurlijk uiterst riskant.

De Falsificaten-Centrale, die tijdens de oorlog in Nijmegen was ontstaan, groeide snel uit tot een belangrijke afdeling van de Landelijke Organisatie tot hulp aan Onderduikers. Aan deze organisatie schijnt in Utrecht door één of meer personeelsleden van de Munt medewerking te zijn verleend.

De precieze rol van deze medewerkers zal wel nooit duidelijk worden. Feit is echter dat zich 50 jaar na de bevrijding tijdens de tentoonstelling *De Munt in de Tweede Wereldoorlog* een dame heeft gemeld, die over enkele valse stempels beschikte. Deze stempels zouden volgens haar zeggen bij de Munt zijn vervaardigd en waren uit familiebezit afkomstig⁷⁸.

Personalia

Nadat in het voorjaar van 1941 Rost van Tonningen tot waarnemend secretaris-generaal van het Departement van Financiën was benoemd, werd vanuit dit departement getracht ook 's Rijks Munt in nationaal-socialistische geest te beïnvloeden. Uiteraard werd hiertegen door Van Heteren zoveel mogelijk weerstand geboden.

Rost van Tonningen had Frederic Louis Rambonnet, sinds de zomer van 1940 zijn adjudant en secretaris, per 1 april 1942 bij het Departement van Financiën benoemd tot waarnemend thesaurier-generaal. Per 1 maart 1943 volgde zijn definitieve benoeming⁷⁹. Rambonnet werd onder andere belast met de aangelegenheden betreffende 's Rijks Munt.

Ongelukkigerwijze viel de benoeming van Rambonnet praktisch samen met de pensionering van 's Rijks Muntmeester, dr. W.J. van Heteren, die in mei 1942 de

⁷⁶ *Muntverslag 1942-1945*, p. 8.

⁷⁷ *Muntverslag 1942-1945*, p. 9.

⁷⁸ Iets meer duidelijkheid over de stempels voor de Ondergrondse, gemaakt bij 's Rijks Munt, *De Muntkoerier* 24 (1995) no. 10, p. 16-17.

⁷⁹ L. de Jong, deel 4, p. 414.

pensioengerechtigde leeftijd bereikte. Hem werd eervol ontslag verleend per 1 mei 1942. Hij had zijn ambt aanvaard in een tijd van crisis, energiek leiding gegeven aan de Munt gedurende een korte tijd van opbloei en moest zijn functie tenslotte neerleggen onder de meest sombere omstandigheden en vooruitzichten. Tot nader order werd dr. J.W.A. van Hengel, die op dat moment ruim acht jaar als eerste scheikundige, chef der afdeling Controle aan 's Rijks Munt was verbonden, met de waarneming van de functie van 's Rijks Muntmeester belast. Rost van Tonningen zocht echter naar een partijgenoot voor de functie van 's Rijks Muntmeester.

Aan de waarneming door Van Hengel kwam dan ook op 15 juli 1942 een einde toen bij besluit van de secretaris-generaal van het Departement van Financiën de reeds in december 1933 tot de NSB toegetreden Dirk Marie Pey tot waarnemend muntmeester werd aangesteld⁸⁰. Pey woonde in Utrecht waar hij aan de Leidseweg een Wiener café dreef, alsmede een handel in transportwerktuigen. Zijn benoeming werd geacht per 1 juni 1942 te zijn ingegaan.

In mei/juni 1942 was door het Departement van Financiën besloten tot inkrimping van personeel bij 's Rijks Munt. Pey kreeg tot taak het drieploegenstelsel weer terug te brengen tot één ploeg, hetgeen onder de nodige politieke druk werd doorgezet. Het overblijvende personeel diende zoveel mogelijk in nationaal-socialistische geest te worden beïnvloed. Hierin slaagde hij vrij goed. Hij wist 45 personeelsleden over te halen lid te worden van het Nederlandsch Arbeids Front, terwijl hij bovendien kans zag 14 man te doen inschrijven als aspirant-lid van de NSB.

De ontslagen werden geregeld zonder voorafgaand overleg met de Arbeidsinspectie. Wel konden alle ontslagenen, waarvan sommigen 8 à 10 dienstjaren hadden, bij andere bedrijven in Utrecht te werk worden gesteld, zodat uitzending naar Duitsland werd vermeden.

Reeds kort na de benoeming van Pey maakten jaloerse partijgenoten er het Departement van Financiën echter op attent dat deze in zijn jeugd voorwaardelijk was veroordeeld. Pey had een troesteloze en liefdeloze jeugd gehad en stond op 16-jarige leeftijd reeds op eigen benen. Bij het bedrijf waar hij toen werkte had hij afvalspaanen wit-metaal meegenomen, waarvoor hij – wegens verduistering – een voorwaardelijke straf opliep. Bij een volgend bedrijf werd hij op staande voet ontslagen wegens het meenemen van verkeerd meetgereedschap. Hij vluchtte naar Antwerpen en werd in Utrecht bij verstek veroordeeld tot f 20,- boete.

Pey werd begin augustus 1942 voor enkele dagen van de Munt verwijderd voor nader onderzoek. Op grond van dit onderzoek werd hem op verzoek eervol ontslag verleend per 1 november 1942, zulks onder toekenning van een gratificatie⁸¹. Hij had blijkbaar genoeg van het hele gedoe en bedankte in december 1942 als lid van de NSB. Zoals bijna alle collaborateurs werd Pey niettemin na de oorlog veroordeeld. Het tribunaal adviseerde internering tot een tijdsduur van zes jaar. Pey werd ontzet uit zijn burgerrechten: kiesrecht, recht tot het bekleden van overheidsfuncties

⁸⁰ RM, personeelsarchief – Brief van het Dept. v. Fin. dd. 10.7.42, Kabinet nr. 126 (geheim).

⁸¹ *Muntverslag 1942-1945*, p. 52. Besluit van de secr.-gen. van het Dept. v. Fin. dd. 8.10.42 Kabinet nr. 168.

en recht tot het dienen bij de gewapende macht⁸². Pey verklaarde ter rechtszitting snikkend een valse ideologie te hebben gevolgd. Na zijn internering ging hij vrijwillig naar Nieuw-Guinea⁸³.

Na het debacle met Pey in november 1942 werd door Rambonnet uitgezien naar een beter geschikte partijgenoot, waarin hij echter niet slaagde. Besloten werd daarom Van Hengel opnieuw met de waarneming te belasten. Dit resulteerde echter in steeds meer strubbelingen tussen Van Hengel en Rambonnet. De partijpolitieke beïnvloeding eiste meerdere slachtoffers onder het personeel, vooral ook als gevolg van de april-mei stakingen in 1943. De oproep dat leden van het voormalige Nederlandse leger opnieuw in Duitse krijgsgevangenschap moesten komen – het ging om circa 300.000 man – had alom in den lande onrust en stakingen tot gevolg. Hoewel er ook in Utrecht bij tal van bedrijven werd gestaakt, werd bij 's Rijks Munt doorgewerkt, al werden er felle discussies gevoerd. NSB-leden onder het personeel gaven uitlatingen van anti's door aan de Duitse autoriteiten, als gevolg waarvan bij besluit van de commissaris-generaal voor Bestuur en Justitie van 28 oktober 1943 op staande voet ontslag werd aangezegd aan de chef der muntfabricage D.C. Overweel, de mechanicus A. Litjens en de opzichter J.M. Kluun. Per 1 november 1942 was bovendien al ontslag aangezegd aan de voorman J. de Hoog. Allen werden na de bevrijding in hun functies hersteld⁸⁴.

In de winter van 1942 op 1943 wist de Stichting Winterhulp Nederland een groot aantal personeelsleden te bewegen vrijwillig ½ % van hun loon aan de stichting af te dragen. De bijdragen golden voor de periode van 1 november 1942 tot 1 april 1943. Uit een toevallig bewaarde afdrachtstaat blijkt overigens dat in één maand door 66 arbeiders een bedrag van f 11,12 werd afgedragen en door 7 ambtenaren f 6,47. De lonen waren blijkbaar niet al te hoog in die tijd.

Het onheil dat sinds de pensionering van Van Heteren 's Rijks Munt had getroffen, was echter nog lang niet uitgewoed. Toen Van Hengel in maart 1944 weigerde een collecte voor Frontzorg – een NSB-organisatie die zich onder andere bezighield met inzamelingen voor Nederlandse SS-vrijwilligers die aan het Oostfront vochten – binnen 's Rijks Munt toe te staan, ontving hij op 17 maart 1944 een telefonische mededeling van het Departement van Financiën, dat hij was geschorst. Hij kreeg het bevel om onmiddellijk de Munt te verlaten en voorbereid te zijn op uitzending naar Duitsland. Dit alles gevolgd door ontslag wegens ongeschiktheid per 8 mei 1944.

In de hierna volgende maanden tot aan de bevrijding was Van Hengel als medewerker verbonden aan het Rijksbureau voor Non-ferro Metalen te 's-Gravenhage, waardoor deportatie kon worden voorkomen.

In plaats van Van Hengel werd Petrus Cornelis Menté benoemd, die sedert 28 mei 1943 bij 's Rijks Munt op arbeidscontract werkzaam was. Menté werd op last van Rambonnet speciaal belast met de behartiging van personeelszaken. Hij werd in feite reeds direct bij zijn benoeming in mei 1943 aangesteld als plaatsvervanger van Van Hengel en had hem wegens ziekte reeds volledig vervangen van 15 januari 1944 tot

⁸² Uitspraak Tribunaal Arrondissement Utrecht, 3e Kamer, dd. 21.8.46.

⁸³ Archief Beheersinstituut, Algemeen Rijksarchief 's-Gravenhage, 2e afd. doss. nr. 26609.

⁸⁴ *Muntverslag 1942-1945*, p. 53.

5 maart 1944.

Mente had vanaf 1924 tot december 1942 als technisch ambtenaar bij de Rijks-artillerie Inrichting Hembrug gewerkt. Wegens liquidatie van dit bedrijf werd hij ontslagen en van december 1942 tot 27 mei 1943 op wachtgeld gesteld. Mente verkreeg zijn aanstelling bij 's Rijks Munt door een sollicitatie bij het Departement van Financiën. Op 27 september 1940 had Mente zich bij de NSB aangesloten en regelmatig met *Volk en Vaderland* gecolporteerd. Daarnaast was hij sinds de zomer van 1942 lid van het Nederlandsch Arbeids Front.

Toen in september 1944 de Duitsers beslag op de bij 's Rijks Munt aanwezige metaalvoorraden hadden gelegd, moet Mente, volgens zijn zeggen, kans hebben gezien een aantal kostbare machines in de kluis te laten opbergen, terwijl hij ook een aantal door de Duitsers in beslag genomen metalen voorwerpen zou hebben achtergehouden en verstoppt. Zoals vermeld stelt Van Hengel echter dat zulks zou hebben plaatsgevonden door toedoen van enige personeelsleden⁸⁵.

Na de oorlog werd ook Mente berecht na op 17 mei 1945 te zijn gearresteerd. Op 17 juli 1946 werd hij voorwaardelijk buiten vervolging gesteld op voorwaarde dat hij zich onder toezicht zou stellen van de Stichting Toezicht Politieke Delinquenten en uiterlijk op 1 november 1946 een boete groot f 250,- zou betalen ter griffie van het Bijzonder Gerechtshof te Amsterdam. Hij kreeg een proeftijd van drie jaar en werd voor de tijd van tien jaar uit zijn burgerrechten ontzet⁸⁶.

Eind oktober 1946 vestigde Mente zich te 's-Hertogenbosch waar hij een nieuwe betrekking had gevonden. Op 3 maart 1947 tenslotte werd Mente formeel ontslagen uit 's Rijksdienst en wel per 7 mei 1945 daar hij had doen blijken van ontrouw aan de zaak van het koninkrijk.

Van Hengel mocht het genoeg smaken dat hem na herstel in zijn oorspronkelijke functie als scheikundige, chef der afdeling Controle per 5 mei 1945, bij koninklijk besluit van 6 augustus 1945 no. 200, echter met ingang van 7 mei 1945, derhalve met terugwerkende kracht, de functie van 's Rijks Muntmeester werd toevertrouwd⁸⁷.

De periode van afbraak was voorbij; de wederopbouw kon beginnen. Loonronden en belastingheffing zouden de hoofdschotel van de Nederlandse politiek na de bevrijding gaan vormen⁸⁸.

Dit artikel was een van de artikels die werden ingediend voor de Tweejaarlijkse Numismatische Prijs van Numismatica Brugge en Het Vrije in 2006.

BIJLAGE: *Brief Ministerie van Financiën – Trip 20.2.1941 (6 blz.)*

⁸⁵ *Muntverslag 1942-1945*, p. 8.

⁸⁶ Archief Beheersinstituut, ARA 2e afd. doss. nr. 17886.

⁸⁷ *Muntverslag 1942-1945* p. 53.

⁸⁸ J. Goudriaan *Vriend en Vijand, herinneringen aan de Nederlandsche Spoorwegen 1938-1948* Amsterdam 1961, p. 250.

Abschrift.

MINISTERIE VAN FINANCIEN.

AFDEELING:
KABINET.
No. 56

S-GRAVENHAGE, den 20. Februar 1941.

ONDERWERP:

*Gelieve bij het antwoord afdeeling,
datum en nummer dezer te vermelden.*

In Antwort auf Ihren Brief vom 14. Februar d. J. W.XXVIII/
350-41, der am 17. d.Mts. in meinen Besitz gelangte, teile ich
Ihnen folgendes mit.

Auf den prinzipiellen Standpunkt, den ich in Bezug auf diese
Angelegenheit vertrete, lenkte ich schon während der von Ihnen
bezeichneten Unterredung Ihre Aufmerksamkeit. Ich komme unten
hierauf zurück.

An erster Stelle will ich auf die praktischen Folgen und Be-
denken hinweisen, die sich aus der erwünschten Massnahme ergeben
werden.

Die Ersetzung der jetzt umlaufenden Bronze- und Nickelmünzen
durch aus Zinn hergestellte Münzen würde der niederländischen
Geldzirkulation grossen Schaden zufügen. Sowohl die jetzt ver-
wendete Bronze als das Nickel haben in jeder Hinsicht den zu stel-
lenden Anforderungen entsprochen. Das Zink hingegen ist, schon
was die Farbe anbelangt, auch im Hinblick auf die Fälschungsge-
fahr, in hohem Masse unerwünscht. Es ist bedeutend weicher als Bron-
ze und Nickel, so dass im Hinblick auf die intensive Zirkulation
der Münzen von kleiner Stückelung, fortwährend umfangreiche und dem-
zufolge kostspielige Massnahmen erforderlich sein würden um die Zir-
kulation wenigstens in einem einigermaßen guten Zustand zu erhalten

Herrn Staatsrat H.C.H. WOHLTHAT
Kommissar bei der Niederländischen Bank

-Es-

in AMSTERDAM.

-2-

Es würde denn auch von grösster Bedeutung sein zu untersuchen, in-
wiefern Zinklegierungen, die durch einen verhältnismässig geringen
Zusatz anderer Metalle eine viel grössere Härte haben und also dem
Zink vorzuziehen sind, zu dem beabsichtigten Zweck verwendet werden
könnten.

An zweiter Stelle befürchte ich, dass die Massnahme auf das Pu-
blikum einen höchst ungünstigen Eindruck machen würde. Wie mit Be-
stimmtheit zu erwarten ist, werden die Zinkmünzen keinen Beifall
finden, auch wenn, was ich voraussetze, das Bildnis der neuen Münzen
an der Vorder- und Hinterseite nicht von den bestehenden Münzen ab-
weicht. Überdies wird ein grosser Widerwille gegen die Einlieferung
der Bronze- und Nickelmünzen entstehen, wenn man begreift - und es
unterliegt keinem Zweifel, dass das Publikum dies sofort begreifen
würde - dass die Münzen eingezogen werden um das Metall zu Kriegs-
zwecken zu verwenden. Besonders letzteres wird zur Folge haben, dass
das Publikum nicht oder nicht in genügendem Masse mithilft; dadurch
würde die Massnahme in hohem Masse ihren Effekt verfehlen; wozu dann
noch kommt, dass das Publikum wahrscheinlich geneigt sein würde zu
folgern, dass der Metallbestände in Deutschland schon sehr dringend
aufgefüllt werden müssen, wenn eine derartige, durchaus angewöhnliche
und bedenkliche Massnahme für nötig gehalten wird.

Folgendes Bedenken steht mit dem Vorgehenden im engsten Zusammen-
hang. Sollte das Publikum in der Tat ungenügend mitwirken und die
Bronze- und Nickelmünzen zurückhalten, wogegen wenig anzufangen ist,
so ist mit Grund zu befürchten, dass die Münzzirkulation durch den
Mangel an Scheidemünzen vollkommen zerrüttet werden würde. Das genann-
te Bedenken in Bezug auf das ich mich verpflichtet fühle eindringlich
um die erforderliche Aufmerksamkeit zu bitten, brauchte nur dann

-nicht-

nicht ins Gewicht zu fallen wenn IM VORAUS so grosse Mengen der neuen Münzen geprägt würden, dass es möglich wäre jeder eintretenden Stockung, wie ernsthaft sie auch sein mag, zu begegnen. In diesem Zusammenhang muss ich zugleich bemerken, dass die dringende Forderung einer flotten Bereitstellung der nötigen Mengen Scheidemünzen sich in Kriegs- und Besatzungszeiten und namentlich für die Niederlande um so mehr geltend macht, weil als unmittelbare Folge der Besetzung die Anzahl der sich innerhalb der Landesgrenzen aufhaltenden Personen und damit das Bedürfnis nach Scheidemünzen, stark gestiegen ist. Dieses Bedürfnis nimmt sozusagen stossweise zu. Es bedarf wohl keines weitem Beweises, dass solche Umstände für die in Rede stehenden Massnahmen durchaus ungeeignet sind.

Um Ihnen die verlangte Einzicht in die Materialmenge um die es sich handelt zu geben kann ich mitteilen, das IN UMLAUF GEGEBEN WORDEN SIND:

an 5-Centstücken	47 380 000	Stück,	Gewicht	213 210	kg	
" 2 ⁵	"	54 640 000	"	"	218 560	kg
" 1-	"	431 600 000	"	"	1 079 000	kg
" 1 ⁵	"	120 600 000	"	"	<u>120 750</u>	<u>kg</u>
		Insgesamt		1 661 520	kg	

Metall, wovon an Kupfer:

im Münzenickel 75% : 159 907⁵ kg

in der Bronze 95% : 1 375 894⁵ kg

Insgesamt 1 535 802 kg.

Inwiefern diese Münzen noch im Umlauf sind, ist selbstverständlich nicht bekannt. Bei Stücken geringen Wertes pflegen nicht unerhebliche Mengen auf die Dauer verloren zu gehen, jedoch stehen Daten hierüber nicht zur Verfügung. Schätzungsweise ist anzunehmen, dass der Verlust

-für-

für die 2⁵ und 1-Centstücke etwa 10% und für die kleinen 1⁵-Centstücke 15% betragen wird. Was die Stüber betrifft, die erst kurz im Umlauf sind, kommt mir ein Abzug von 2% als hinreichend vor.

Weiter ist damit zu rechnen, dass die Scheidemünzen in starken Masse der Abnutzung unterliegen. Wenn dies alles in Betracht gezogen wird kann die aus der Entmünzung freikomende Menge Kupfer auf etwa 1 200 000 kg. abgeschätzt werden wenn angenommen wird, dass das Publikum die Münzen nicht vorsätzlich in grossen Mengen zurückhalten würde.

Wenn die eventuell herzustellenden Zinkmünzen das gleiche Münzgewicht wie die zu ersetzenden Nickel- und Bronzemünzen haben würden, würde die Ersetzung gut 1 700 t. Zinkmünzplättchen erfordern, die aus 3 400 t. Zink in Blättern herzustellen sind.

Wie ich bereits ausführlich darlegte, erscheint es mir notwendig dass, bevor man zur Einziehung der im Umlauf befindlichen Scheidemünzen schreiten würde, eine hinreichende Menge Zinkmünzen hergestellt wird, um eine Zerrüttung der Zirkulation unter allen Umständen zu verhindern.

Es würde alsdann vorzuziehen, mit der Ersetzung der 1-Centstücke anzufangen, da in diesen Münzen das grösste Gewicht an Kupfer vorhanden ist. Schätzungsweise müsste eine Anzahl von 200 Millionen Zinkcents verfügbar sein, damit die Massnahme zur Einziehung der alten Münzen mit Aussicht auf Erfolg durchgeführt werden kann. Das Münzen, d.h. die Münzprägung wäre meiner Ansicht nach im Staatsmünzamt in Utrecht vorzunehmen, da eine Herstellung im Ausland im Hinblick auf die auszuübende Kontrolle sehr beschwerlich wäre.

Wenn die Zinkrundelle mit Rücksicht auf die Dringlichkeit von der Industrie bezogen würden und mit zwei Schichten im Staatsmünzamt gearbeitet-

arbeitet würde, könnten wöchentlich etwa 7 Millionen Münzstücke abgeliefert werden, sodass nach etwa 7 Monaten die obengenannte Anzahl fertig sein könnte und die Einziehung der Bronze-cents in Angriff genommen werden könnte.

Der vorstehenden Darlegung von Bedenken praktischer Natur füge ich hinzu, dass es meiner Meinung nach selbstverständlich ist, dass den Niederlanden in erster Linie der Unterschied zwischen dem Metallwert der alten und der neuen Münzen und alle weiteren vom Staatsmünzamt aufzuwendenden Kosten, sowie alle mit der Einziehung der alten und dem Inumlaufgeben der neuen Münzen verknüpften Kosten vergütet worden würden. Die Niederlande würden dann noch die dauernd aufzuwendenden Kosten wegen grösserer Abnutzung zu tragen haben.

Von mehr Belang als die oben dargelegten Bedenken sind inzwischen die grundsätzlichen Bedenken, die ich gegen die beabsichtigte Massnahme glaube vorbringen zu müssen.

Ich weise an erster Stelle darauf hin, dass eine Abänderung des geltenden Münzgesetzes vom Jahre 1901 (Staatsblatt Nr 132) in seiner seitdem abgeänderten Fassung nicht ausbleiben könnte. Das Münzgesetz enthält eine genaue Bezeichnung der Metallart, des Gehalts, des Gewichts, der Grösse und des Bildnisses jeder Münzart. Dieser Umstand bildet an und für sich bereits ein grundsätzliches Bedenken gegen die beabsichtigte Massnahme. Es ist ja klar, dass ohne "empêchement absolu" die niederländische Münzgesetzgebung hintangesetzt werden würde. (Art. 43 der Landkriegsordnung (Landoorlogreglement).

Dies ist um so zutreffender weil, auch wenn die niederländischen Behörden eine Ersetzung der geltenden Münzen durch Münzen einer anderen Zusammensetzung besorgen würden, die verpflichtete Abgabe das Kupfergeldes durch Privatpersonen unter den heutigen Umständen als eine Requisition anzusehen ist.

Eine Requisition wäre, gemäss Artikel 52 der Landkriegsordnung, nur dann erlaubt, wenn das Kupfer zur Befriedigung der Bedürfnisse der Besatzungstruppen-

satzungstruppen dienen sollte. Hiervon ist im vorliegenden Fall selbstverständlich nicht die Rede. Die Unrechtmässigkeit einer Requisition zugunsten des eigenen Landes fällt umsomehr auf, weil es sich um einen Rohstoff handelt, der für die Herstellung von Kriegsmaterial verwendet wird.

Es ist nach meinem Ermessen auf Grund des Vorstehenden denn auch nicht zu leugnen, dass die Massnahme mit dem Völkerrecht streitig sein würde.

Es wird Sie nach Kenntnisnahme des Vorstehenden nicht wundern, dass ich mich nicht bereit erklären kann, eine Verordnung zur Abänderung des Münzgesetzes und zur Einziehung der in Umlauf befindlichen Scheidemünzen aus Nickel und aus Bronze zu erlassen. Die von mir ausgeführten grundsätzlichen und praktischen Bedenken sind dermassen evident, dass ich glaube darauf vertrauen zu können, dass nach näherer Erwägung auf das Vorhaben verzichtet werden wird.

DER GENERALEKRETÄR IM
MINISTERIUM FÜR FINANZEN:
(gez.) T R I P.